

Розділ 16. ПОЛЬЩА В НОВИХ РЕАЛІЯХ ЄВРОПИ ТА СВІТУ (1989 – 2001 рр.)

Від тоталітаризму до демократії (1989 – 1991 рр.)

Вибори-89. Порозуміння Круглого столу відкрило шлях до проведення т.зв. “контрактних виборів”, які мали відбутися у стислі строки. Цілі урядової та опозиційної сторін були різними: комуністи прагнули якнайшвидше провести вибори, використовуючи для цього партійно-адміністративний апарат; опозиція була свідомо своїх організаційних слабощів, але налаштована “максимально використати створені можливості, незважаючи на те, що вибори ще не будуть повністю демократичними” (з рішення ККВ “Солідарності”). Ситуація була непевною, оскільки проти порозуміння виступали радикальні опозиційні сили. 1 травня 1989 р. в кількох великих містах відбулися анти-урядові демонстрації, проти яких було застосовано загони ЗОМО. У середині травня радикали організували під консульством СРСР у Кракові триденні маніфестації під гаслом “Совети додому”, проти яких також було кинуте загони міліції та ЗОМО. 13 травня у Варшаві під гаслом “Свободу неможливо виторгувати” відбулася II Загальнопольська конференція незалежних молодіжних середовищ, в якій взяли участь представники напівлегальних і нелегальних структур (“Солідарність 80”, “Солідарність, що бореться”, Рух “Свобода і мир” та ін.). Учасники конференції, серед яких вирізнявся *Антоній Мацєрєвич*, виступили проти участі у виборах.

І все ж ККВ “Солідарність” розпочала підготовку до виборів за формулою Круглого столу. У зв’язку з слабкістю новозареєстрованого об’єднання (воно налічувало у травні 1,8 млн. членів) і браком кадрів було вирішено у передвиборчій кампанії спертися на *Громадянський комітет* і його місцеві філіали, які терміново створювалися на місцях. Передвиборча діяльність “Солідарності” сприяла активізації населення, яке прагнуло змін. До роботи в громадянських комітетах прийшло багато робітників, інтелігенції, відомих діячів культури, мистецтва, спорту, студентської та шкільної молоді. На боці опозиції виступила католицька церква. 20 квітня 1989 р. Л. Валенса з групою членів ГК здійснив короткотривалий візит до Риму, де мав аудієнцію у папи Іоанна Павла II, на якій був прийнятий з усіма почестями. “Солідарність” вперше отримала доступ до радіо і телебачення, відкрила свої легальні видавництва. Особливо великий успіх мала “Газета виборча”, редагована А. Міхніком, перше число якої побачило світ 8 травня. 23 квітня ГК затвердив список кандидатів на послів до сейму і сенату, які повинні були зайняти 161 місце у сеймі і 100 – сенаті. Серед них не було Л. Валенси, а також інших провідних діячів “Солідарності”, які з різних міркувань відмовилися від змагань. Натомість лідер “Солідарності” стояв за кожним кандидатом “від громадськості”: на передвиборчих плакатах усі вони були сфотографовані з Л. Валенсою. У списках кандидатів були діячі “Солідарності”, КСС-КОР, робітники, митці, студенти, спортсмени, в тому числі відомий режисер А. Вайда, актор А. Лапіцький та ін. Під час виборчої кампанії громадянські комітети проводили багато зустрічей на підприємствах і в установах, поширювали плакати і листівки, використовували радіо і телебачення. На підтримку “Солідарності” виступили зірки світового мистецтва, в тому числі актори Ів Монтан, Джейн Фонда, співак Стів Вондер та інші. У виборах взяла участь Конфедерація незалежної Польщі (КПН), очолювана Л. Мочульським, яка окремо виставила 16 кандидатів на послів до сейму і 5 – сенаторів, а також деякі інші політичні угруповання.

18 квітня відбулося перше засідання Узгоджувальної комісії, яка здійснювала контроль за виконанням угод Круглого столу. До її складу входили В. Ярузельський і Л. Валенса. Засідання комісії були присвячені переважно розгляду скарг “Солідарності”

на утиски й перешкоди з боку властей. Основна увага партійно-урядового табору була зосереджена на успішному проведенні виборів до сейму і сенату. Не маючи досвіду проведення демократичних виборів, апарат ПОРП припустився багатьох тактичних помилок в організації передвиборчої роботи. Кандидати у посли від правлячої коаліції, серед яких було чимало нових людей, програвали своїм опонентам у відкритості та стилі спілкування з виборцями. Важливим козирем урядової коаліції було гасло порозуміння і забезпечення суспільного спокою, еволюція політичної системи в бік демократії. Однак вміло використати ці гасла апарат ПОРП не вмів. “Партія, що впродовж десяти років звикла до здійснення монопольної влади і адміністративної діяльності, – зазначалося в спеціальному документі ЦК ПОРП про оцінку виборів, – не зуміла перебудуватися у політичному плані (...) Не вдалося залучити не тільки близьких до неї ідейно союзних громадських організацій (...), але навіть значну частину первинних партійних організацій...” Наприкінці травня за дорученням ЦК ПОРП було проведено дослідження суспільних настроїв, яке показало, що 40 % виборців віддали перевагу кандидатам опозиції, а 15 % – правлячій коаліції.

4 червня відбувся перший тур виборів. До виборчих урн прийшло 62 % виборців. За умовами Круглого столу, представники опозиції входили до складу всіх виборчих дільниць, що виключало можливість фальсифікації. Перші результати свідчили про успіх опозиції і поразку коаліції: кандидати від ГК вже у першому турі зайняли 160 місць зі 161 в сеймі і здобули 98 мандатів зі 100 в сенаті; керівні діячі коаліції, які обиралися за окремим т.зв. “крайовим списком”, в більшості не здобули необхідної кількості голосів (з 35 кандидатів пройшли лише два); від коаліції до сейму було обрано лише 5 послів з 299 мандатів, а в сенат – жодного. Такий підсумок першого туру став несподіванкою як для коаліції, так і для опозиції. Пізніше у спогадах В. Ярузельський зазначав, що комуністи “були впевнені, що збережуть владу”, але “зобули про два чинники, яких не могли виявити навіть комп’ютери: про заперечення системи (суспільством – Л.З.) і про роль костелу”. Лідери опозиції теж були стурбовані ситуацією, боячися, що влада анулює вибори, посиляючися на порушення угоди Круглого столу. Уже 6 червня на вимогу уряду відбулася зустріч його представників з лідерами “Солідарності”, на якій опозиція була звинувачена в порушенні угод і намаганні захопити владу. Щоб не провокувати загострення обстановки, керівники ГК погодилися піти на екстраординарний крок: включити 33 мандати “крайового списку”, який не передбачав другого туру, до загальної кількості мандатів коаліції (199 + 33). Терміново було ухвалене відповідне рішення Державної ради, яке дозволяло здійснити таку процедуру. Перед другим туром виборів (18 червня) коаліція поміняла кандидатів, а “Солідарність” закликала виборців проголосувати за кандидатів коаліції. На вибори з’явилося лише 25 % виборців. Опозиція здобула ще один мандат у сенаті (99 зі 100), а коаліція заповнила відведені їй місця в парламенті. У результаті виборів у “контрактовому сеймі” опинилися 161 посол від ГК і 299 від правлячої коаліції, у сенаті 99 місць зі 100 мала опозиція. Представники опозиції 23 червня зібралися у Варшавському університеті, де їх привітав Л. Валенса, і утворили *Громадянський парламентський клуб* (ГПК) під керівництвом Б. Геремека. Маршалком сейму був обраний людовець *Миколай Козакєвич*, сенату – професор *Анджеї Стельмаховський* від ГКП.

Червневі вибори стали переломним епізодом у політичному розвитку Польщі. Вони продемонстрували негативне ставлення більшості населення до комуністичної влади, прагнення до суспільних змін у демократичному дусі. Поразка урядової коаліції засвідчила ізоляцію ПОРП в суспільстві, поставила під сумнів право комуністів керувати країною. Відцентрові процеси розпочалися в союзних ПОРП партіях – серед людовців і демократів, частина яких почала виступати на боці опозиції. Само по собі постало

питання про право В. Ярузельського посісти вищу державну посаду президента. Сумнівним представлялося його обрання новим складом сейму та сенату. 30 червня на пленумі ЦК ПОРП В. Ярузельський відмовився виступити кандидатом на посаду президента, порекомендувавши замість себе генерала Ч. Кіщака. “Солідарність” та її лідер не наважилися ставити питання про посаду президента і брати на себе відповідальність за країну. У цей драматичний момент у “Газеті виборчій” з’явилася стаття А. Міхніка під промовистою назвою *Ваш президент, наш прем’єр*, яка викликала гострі дискусії як у “Солідарності”, так і в ПОРП. Один із лідерів ГК Т. Мазовецький відкидав цей проект, посилаючися на відсутність у “Солідарності” та опозиції програми дій, яку можна було запропонувати країні. На першому плані, однак, стояло **питання обрання президента**. Напередодні виборів на вищу державну посаду до країни прибув президент США Д. Буш, який провів тут зустрічі з В. Ярузельським, Л. Валенсою та іншими польськими політиками, в ході яких переконував, що найкращою кандидатурою на посаду президента Польщі в цей період є В. Ярузельський. Після цих розмов Л. Валенса погодився підтримати генерала на вищу державну посаду. 19 липня Національні збори (спільне засідання сейму і сенату) обрали В. Ярузельського президентом Польщі більшістю в один голос (270 за, 233 проти, 33 утрималося), при цьому вирішальну роль зіграла частина послів ГПК, які голосували за генерала. Результати й обставини голосування значно послабили вплив В. Ярузельського на політичне життя.

Виборча кампанія завдала непоправного удару **ПОРП**. Авторитет партії впав ще більше. 29 липня на пленумі ЦК ПОРП В. Ярузельський подав у відставку з посади першого секретаря ПОРП. Його місце посів М.Ф. Раковський, який прагнув “вдихнути” в партію нове життя, спираючися на молодих “реформаторів” Л. Міллера, Є. Вятра, М. Свенціцького. Але в керівництві залишилися й представники консерваторів. 31 липня М.Ф. Раковський подав у відставку з посади прем’єра уряду. Його останнім кроком було рішення про перехід до ринкових відносин у торгівлі, що передбачав скасування будь-якої регламентації й запровадження вільних цін на товари широкого вжитку. У відповідь новий сейм 31 липня ухвалив закон про індексацію зарплати відповідно до зростання цін. Це мало фатальні наслідки для фінансової системи країни: дефіцит коштів покривався друком грошей, починала розкручуватися спіраль інфляції.

Уряд Т. Мазовецького. Новий уряд за пропозицією президента очолив Ч. Кіщак. Він намагався сформувати коаліційний кабінет, але зіткнувся з відмовою як з боку ГПК, так і колишніх союзних партій. На той час у результаті таємних переговорів між ГПК, ЗСЛ і СД було досягнуто угоди про створення уряду на базі цих політичних сил. Ініціатором угоди став Л. Валенса за намовою своїх радників – братів *Ярослава* і *Леха Качинських*. 17 серпня керівники трьох угруповань Л. Валенса, Р. Маліновський (ЗСЛ) і Є. Юзьвяк (СД) оголосили про готовність утворити коаліційний “уряд національної відповідальності”. За таких обставин Ч. Кіщаку не залишалося нічого іншого, як подати у відставку. З трьох кандидатур на посаду прем’єра, запропонованих президентові Л. Валенсою (Т. Мазовецький, Б. Геремек, Я. Куронь), той вибрав довгорічного радника “Солідарності” *Тадеуша Мазовецького*. 24 серпня сейм великою більшістю голосів обрав його головою уряду. У своєму програмному виступі Т. Мазовецький накреслив план створення ринкової економіки і правової держави, забезпечення свободи інформації, встановлення рівноправних стосунків з союзниками, застеріг від “полювання на відьом” або розправи з представниками попереднього режиму. “Стоїмо перед двома головними проблемами Польщі, – говорив прем’єр, – політичною перебудовою держави і виходом країни з господарської катастрофи”. На початку вересня було сформовано уряд, до якого увійшли 11 міністрів від ГПК, 4 – ЗСЛ, 3 – СД, 5 – ПОРП, в тому числі Ч. Кіщак (МВС) і Ф. Сівіцький (МО). Віце-прем’єром з економіки та фінансів став

молодий, але здібний економіст *Лешек Бальцерович*, міністром закордонних справ – професор *Кишиштоф Скубішевський*, міністром праці – *Яцек Куронь*.

З утворенням уряду Т. Мазовецького розпочався процес деконструкції тоталітарного режиму і поступове запровадження елементів демократичного устрою. Комуністи, втративши довіру суспільства, повинні були поступитися владою. Революційний за змістом процес зміни влади відбувся мирним шляхом, що назагал свідчило про високий цивілізаційний рівень головних акторів політичної сцени і громадськості. Польські події значною мірою були зумовлені швидкими змінами на старому континенті. Демократичні процеси, які охопили СРСР, зробили неможливим проведення ним імперіальної політики. “Доктрина Брежнєва” залишилась у минулому. Восени та взимку 1989 р. в усіх країнах “соціалістичного табору” відбулася зміна влади, під час якої комуністи змушені були поступитися демократичним силам.

Уряд Т. Мазовецького розпочав складну роботу зміни устрою в Польщі. Найпростішим завданням був демонтаж численних пам’ятників комуністичних вождів і перейменування вулиць, площ, освітніх і культурних закладів, підприємств тощо. Новий прем’єр розпочав зі зміни кадрів на вищих урядових посадах, керуючися передусім фаховим рівнем кандидатів. За два перші місяці було замінено 38 урядовців на посадах держсекретарів, директорів комітетів і департаментів. У квітні 1990 р. міліція була замінена поліцією, а служба безпеки МВС – *Управлінням охорони держави*; розпочалася заміна керівних кадрів в МВС. Уряд напружено працював у взаємодії з сеймом і сенатом. У липні 1990 р. відійшли з посад міністрів Ч. Кішак і Ф. Сівіцький, а на їх місце прийшли відповідно К. Козловський і П. Колодзейчик, які представляли колишню опозицію. В армії та поліції було заборонено належати до політичних партій і проводити політичну діяльність. Восени 1989 р. припинив діяльність ПРОН. 20 грудня сейм ухвалив закон про Верховний суд, який став незалежним від урядових інстанцій.

29 грудня 1989 р. сейм прийняв **поправки до Конституції**, які усунули з її тексту комуністичну атрибутику: держава отримала назву *Республіка Польща* (“Жечпосполіта Польска”), усунено записи про керівну роль ПОРП, дружбу з СРСР, про соціалістичне господарство і соціалізм. Польща визначалася як правова демократична держава, в якій влада належить народу і здійснюється через її представників, обраних до сейму, сенату і територіальних самоврядних органів. Було підтверджено принцип політичного плюралізму, який допускав необмежені можливості створення політичних партій і громадських організацій у рамках конституційного устрою. В економічну частину внесено положення про самоврядування і свободу господарської діяльності. Одночасно з внесенням поправок було створено дві комісії для підготовки тексту нового Основного закону країни, які очолили Б. Геремек і А. Гжеськовяк. Назагал діяльність уряду і парламенту відзначалася хаотичністю, що пояснювалося відсутністю в опозиції плану демонтажу комуністичного устрою, а також страхом перед можливим саботажем партійно-державного апарату або навіть заколотом прокомуністичних сил. Тому зміни відбувалися повільно, з урахуванням внутрішньої та міжнародної обстановки. Уряд спирався на загальну підтримку населення: на початку 1990 р. на його боці було майже 90 % поляків. Навесні 1990 р. були відмінені комуністичні свята і запроваджено нові – 3 травня (свято Конституції), 15 травня – день Війська Польського (на честь битви під Варшавою 1920 р.) та ін. У травні 1990 р. після внесення відповідних змін до Конституції, які запровадили дійсне територіальне самоврядування, пройшли вибори до національних рад гмін, міст і воєводств. Вони були позначені невисокою активністю населення (42,2 % виборців), але підтвердили довір’я до “Солідарності”: кандидати громадянських комітетів здобули 41,5 % всіх місць, на другому місці (38 %) опинилися незалежні кандидати, представники політичних партій посіли решту мандатів.

Одним з головних і вирішальних напрямів діяльності уряду стало подолання господарської кризи і **реформування економічних відносин**. У жовтні 1989 р. група економістів, очолюваних віце-прем'єром Л. Бальцеровичем, представила план стабілізації економіки, який передбачав: (1) реформу фінансів і досягнення бюджетної рівноваги, (2) запровадження ринкових механізмів, (3) зміну структур власності. План був підтриманий *Міжнародним валютним фондом*, який погодився надати Польщі кредити на загальну суму понад 2,2 млрд. доларів. У грудні 1989 р. сейм ухвалив пакет законів, котрі передбачали початок реалізації плану з 1 січня 1990 р. Вони запровадили замороження зарплати, припинення державних дотацій для підприємств, лібералізацію цін, девальвацію злотого (1 долар = 9,5 тис. злотих), реформи банківської системи і податків, приватизацію державної власності, лібералізацію торгівлі тощо. План Л. Бальцеровича отримав назву *шокової терапії*; він передбачав насамперед оздоровлення фінансової системи держави, без врахування соціальних наслідків, за що піддавався критиці як справа, так і зліва. Але уряд обіцяв населенню короткий період труднощів, які повинні були завершитися перебудовою системи господарських відносин на ринкових засадах самоокупності, конкуренції. Внаслідок реалізації плану вдалося за півроку (до червня 1990 р.) знизити інфляцію майже з 1000 % до 6 %, розпочати приватизацію державних підприємств (значною мірою партійною номенклатурою). З іншого боку, замороження зарплати спричинило протести робітників різних галузей: навесні та влітку 1990 р. пройшли численні страйки та демонстрації протесту проти зниження рівня життя. Почало різко зростати безробіття, досягнувши наприкінці 1990 р. 1 млн. осіб. Ситуацію злагоджувала діяльність міністерства праці, яке виплачувало безробітним соціальну допомогу, сприяло створенню тимчасових робочих місць. Уряд був налаштований довести до завершення план Л. Бальцеровича. Значну роль відіграла його підтримка західними фінансовими центрами та інвесторами. У лютому 1990 р. Паризький клуб кредиторів відстрочив виплату Польщею 10 млрд. доларів боргу.

Рис.82. Економіст Лешек Бальцерович.

Уряд Т. Мазовецького почав проводити самостійну **зовнішню політику**. Важливого значення набули стосунки з СРСР. У листопаді 1989 р. прем'єр здійснив ділову поїздку до Москви, де провів переговори і відвідав Катинь. У 1990 р. Москва нарешті представила Польщі документи, які свідчили про розстріл польських офіцерів у 1940 р. Невдовзі розпочалися складні переговори про вивід радянських військ з території Польщі. Польські керівники з симпатією спостерігали федералізацією республік СРСР, негласно підтримуючи в них сепаратистичні тенденції. У жовтні 1990 р. міністр закордонних справ К. Скубішевський відвідав Білорусь, Україну і Росію. 13 жовтня в Києві було підписано *Декларацію про принципи та основні напрямки розвитку українсько-польських відносин*, яка була складена за зразком взаємин двох суверенних держав. Подібні документи були підписані з Росією та Білоруссю. Одною з перших Польща визнала незалежність Литви, проголошену в березні 1990 р., хоча у взаєминах двох країн залишалися напруження, пов'язані з минулим. Успішно налагоджувалися стосунки з демократичними Чехословаччиною, Угорщиною. У липні 1990 р. польська делегація взяла участь у зустрічі чотирьох держав – переможниць у Другій світовій війні в Парижі, де розглядалося питання міжнародного визнання об'єднаної Німеччини (конференція "4+2"), під час якої було підтверджено непорушність кордонів Польщі по Одрі і Нисі. Добре розвивалися стосунки із західними

державами, які підтримували процеси демократизації в Польщі. У листопаді 1989 р. Л. Валенса відвідав США, де був прийнятий з найвищими почестями і виступив з доповіддю на спільному засіданні двох палат американського парламенту. Під час візиту Т. Мазовецького до Бельгії в лютому 1990 р. польський прем'єр зробив заяву про вступ Польщі до Ради Європи та приєднання до інших європейських структур.

Зміни політичного краєвиду. Події 1989-1990 рр. позначилися на політичних реаліях Польщі. Швидкими темпами йшов розклад ПОРП. Усередині партії відбувалися процеси дезінтеграції, які безуспішно намагався зупинити М.Ф. Раковський. У суспільстві поширювалися настрої розрахунку з комуністами за попередні зловживання. У січні група членів НЗС окупувала будинок ЦК ПОРП, вимагаючи суду над партією. У такій обстановці 27 січня 1990 р. зібрався XI з'їзд ПОРП. Під час його відкриття М.Ф. Раковський заявив, що “присутність ПОРП в житті народу вважаємо закінченою” і треба розпочати будівництво “нової партії” лівого плану. З'їзд ухвалив рішення припинити діяльність ПОРП як такої, що “не забезпечила реалізації цінностей, які вона повинна була досягнути”. Причиною цього було нав'язування “радянської моделі устрою”, який не був властивий прагненням польської лівиці. Делегати з'їзду дали гостру критичну оцінку минулому партії, але підкреслили потребу існування партії лівого плану в сучасному суспільстві. Делегати завершили роботу з'їзду і відразу перейшли до створення нової партії – *Соціал-демократії Республіки Польща* (СДРП), яку очолили А. Квасьневський і Л. Міллер. Учасники *I конгресу СДРП* ухвалили програмну декларацію партії, в основу якої було покладено принципи демократії, толерантності, громадянського суспільства і соціальної справедливості. Частина делегатів на чолі з Т. Фішбахом залишила конгрес і заснувала *Соціал-демократичну унію* (СДУ), яка повністю відмежувалася від спадку ПОРП. До СДРП приєдналися 102 послы сейму від колишньої ПОРП, до СДУ – 39. СДУ проіснувала до літа 1991 р., коли саморозпустилася. СДРП не вдалося втримати майно ПОРП, і більша його частина перейшла до приватних структур. Символом змін став будинок ЦК ПОРП у центрі Варшаві, який перетворився на біржу цінних паперів.

Суттєві зміни відбулися в *людовому русі*. Восени 1989 р. надзвичайний конгрес ЗСЛ перейменував партію на *Польську народну партію “Відродження”* (Польське стронніцтво людове “Одродженє”, ПСЛ“О”). Одночасно виникло кілька інших людових партій з однаковою назвою, які нав'язували до аграристських традицій. Боротьба всередині людового руху призвела до утворення об'єднаної ПСЛ, яку очолили *Юзеф Зих* і *Вальдемар Павляк*. Окремо розвивалася НСЗЗ індивідуальних селян “Солідарність”, яка перетворилася на ПСЛ “Солідарність”, нав'язуючи до традиції боротьби проти режиму. У СД відбулися кадрові зміни, але партія втратила і без того мінімальні впливи.

Восени 1989 р. відновили легальну діяльність кілька партій та об'єднань, які виникли у попередній період. Серед них були *Конфедерація незалежної Польщі* (КПН) Л. Мочульського, *Унія реальної політики* (УРП) Я. Корвіна-Мікке, *Польська соціалістична партія* (ППС) Я.Ю. Ліпського та ін. Вийшла з підпілля “Солідарність, що бореться” К. Моравецького, яка перетворилася на *Партію свободи* (Партію вольності, ПВ). Наприкінці 1989-1990 рр. процес створення партій набув лавиноподібного характеру: до кінця жовтня 1990 р. було зареєстровано 154 політичні партії, більшість з яких не відіграла помітної ролі. Найбільш впливовими серед них були *Християнсько-національне об'єднання* (З'єднане ххесціянсько-народове, ЗХН) на чолі з В. Хшановським, яке нав'язувало до католицьких та ендецьких традицій. У лютому 1990 р. утворилася партія *Ліберально-демократичний конгрес* (Конгрес ліберально-демократични, КЛД), який намагався поєднати ідеї лібералізму і християнської етики; його очолив

Я. Левандовський. Назагал виникнення партій не було пов'язане зі спробою соціального представництва, а спиралося на особисті амбіції їхніх творців.

Дезінтеграційні процеси не оминули строкатого табору “Солідарності”. У ньому виявилися політичні та персональні розбіжності. На першому плані постали відмінності бачення перспектив подальшого розвитку країни між Т. Мазовецьким, який прагнув продовжувати поміркований угодний курс, проводячи самостійну політику, і Л. Валенсою, який під тиском радників вимагав більшої активності в деконструкції комуністичного режиму, а також остерігався залишитися на узбіччі політичного життя. 19-25 квітня 1990 р. пройшов II з'їзд НСЗЗ “Солідарність”, на якому Л. Валенса виступив з критикою уряду. З'їзд знов обрав його головою об'єднання і підтримав плани посісти крісло президента країни. Почалася боротьба за вплив у ГК. На початку травня 1990 р. прихильники Л. Валенси взялися за монтування блоку *Порозуміння Центр* (Порозуміне Центрум, ПЦ), на чолі якого стали його радники брати Я. і Л. Качинські. Нове політичне об'єднання закликала прискорити президентські та парламентські вибори, проведення суспільних змін. У відповідь на це прихильники Т. Мазовецького на початку червня оголосили про створення *Союзу підтримки демократії* (СПД), потім *Громадянського руху “Демократична акція”* (РОАД), який очолили З. Буяк, В. Фрасинюк і Б. Геремек, а також *Форуму демократичної правниці* (ФДП). Полеміка між блоками поступово переросла у сварку зі взаємними звинуваченнями у зраді ідей “Солідарності”. Боротьба за вплив між двома таборами спричинила поступовий занепад громадянських комітетів. Починалося формування нових політичних таборів.

Л.Валенса – президент. Президент В. Ярузельський поступово усувався від активної діяльності. У липні Л. Валенса мав з ним зустріч, під час якої дав зрозуміти, що його перебування на посаді виглядає анахронізмом. Одночасно ПЦ почало збір підписів під закликом дострокового переобрання президента. У такій обстановці В. Ярузельський прийняв рішення піти у відставку шляхом внесення поправки до Конституції, яка передбачала скорочення терміну повноважень президента. Наприкінці вересня 1990 р. сейм ухвалив поправки до Основного закону про скорочення терміну повноважень президента і парламенту, внісши також зміну до порядку обрання глави держави: він повинен був обиратися загальним таємним голосуванням усіх виборців, а для висунення кандидата на посаду треба було зібрати 100 тис. підписів громадян. Наприкінці жовтня 1990 р. розпочалися передвиборчі перегони, в яких взяли участь шість кандидатів: Р. Бартоше (ПСЛ), В. Цімошевич (Демократична лівиця), Т. Мазовецький, Л. Мочульський (КПН), С. Тимінський (бізнесмен) і Л. Валенса. Передвиборча боротьба відзначалася брутальними нападками і звинуваченнями кандидатів, демагогічними

Рис.83. Присяга президента Леха Валенси 22 грудня 1990 р.

обіцянками, які дезорієнтували населення. Результати третього туру голосування 25 листопада 1990 р., в якому взяли участь 60,6 % виборців, були гідні подиву: жоден з кандидатів не набрав потрібних 50 % голосів, але в другий тур пройшли Л. Валенса (39,9 %) і малознаний польський бізнесмен з Канади С. Тимінський (23 %). У другому турі виборів 9 грудня, в яких взяло участь близько 53 % виборців, переміг Л. Валенса, набравши 74,25 % голосів. 22 грудня 1990 р. новий президент Польщі *Лех Валенса* урочисто склав

присягу й посів вищу державну посаду. Того самого дня президент Польщі в еміграції *Ришард Качоровський* передав новому президенту Польщі інсигнії влади, які повинні були символізувати спадкоємність і легітимність незалежної державності. На обидві церемонії не було запрошено В. Ярузельського.

Новий президент спочатку планував зробити прем'єром Я. Ольшевського, але той не погодився діяти під диктовку президента. Новим прем'єром за пропозицією Л. Валенси став лідер КЛД *Ян Кишиштоф Бєлєцький*. У складі уряду на своїх посадах залишилися Л. Бальцерович, К. Скубішевський, П. Колодзєйчик, а також увійшли нові міністри від ПЦ і КЛД. Уряд продовжував політику, започатковану попередниками. Натомість новий президент мав намір активно впливати на політику, зокрема, створюючи органи власної адміністрації – канцелярію президента, підлеглі структури, втручався у кадрові питання. У розмовах він часто посилався на Конституцію 1935 р., традиції пілсудчиків, а себе представляв послідовником і спадкоємцем Ю. Пілсудського. Його виступи були мало-розумілими експромтами, які мусив потім тлумачити його прес-секретар. Окремі його вислови ставали афоризмами, наприклад, “я – за і навіть проти”. Колишній радник Л. Валенси Б. Геремек закидав йому, що “керувати державою, це не виступати на віче”. Канцелярію президента очолив Ярослав Качинський. Незабаром були створені Рада національної безпеки, Комітет радників президента. Не маючи освіти і досвіду державного управління, Л. Валенса опинився під значним впливом своїх радників. Спочатку ними були брати Качинські, але згодом усе більший вплив на президента мав його давній шофер і охоронець *Мечислав Ваховський*, який посів посаду особистого секретаря, потім державного секретаря і державного міністра. Незважаючи на численні скандали, пов'язані з М. Ваховським, президент тримав його біля себе.

Між тим **господарське становище** країни не поліпшувалося. У 1991 р. обсяг промислової продукції знизився ще на 11 %, ціни зросли на 40 %, реальна зарплата впала на 17 %. Уряд двічі проводив девальвацію злотого. На економіці негативно позначився спад товарообміну з СРСР і РЕВ (на 40 %). Однак уряду вдалося добитися скасування Паризьким клубом інвесторів 50 % зовнішнього боргу Польщі, який на той час становив 33 млрд. доларів, і отримати нову позику в розмірі 580 млн. доларів від Світового Банку. Це дало змогу продовжити рухатися курсом реформ. Спад в економіці був наслідком болісного пристосування до ринкових відносин державних підприємств, які домінували. Приватний сектор демонстрував збільшення продукції на 20,3 %, але його частка все ще була незначною. Уряд намагався прискорити реструктуризацію господарства шляхом акціонування державних підприємств. До кінця 1991 р. було визначено для приватизації 1128 підприємств. Але бракувало капіталів. Економічна політика уряду спричинила масові акції протесту: в березні 1991 р. селянські пікети заблокували основні автомагістралі країни на знак протесту проти збільшення податків, влітку відбулися страйки в багатьох містах проти підвищення цін на енергоносії. Організаторами акцій були ОПЗЗ і “Солідарність”. У серпні 1991 р. уряд Я.К. Бєлєцького подав у відставку, але сейм її не прийняв. Упродовж 1991 р. авторитет уряду постійно падав. Цьому сприяли також великі афери в господарстві, найголовнішою з яких була справа “Арт Б”: ця невелика спілка виросла у потужну, підписавши контракт на закупівлю тракторів і провівши фінансову оборудку через банки; отримавши гроші, власники фірми втекли за кордон до Ізраїлю, завдавши державі збитків на 4,2 білліона злотих. Крім цього, у 1991 р. стали відомими ще кілька фінансових афер (т.зв. “справа рублів”, фонду обслуговування боргів тощо), які демонстрували кримінальні методи збагачення “нових буржуа”.

Перші демократичні вибори. Але на першому плані залишалися політичні події. Згідно з рішенням сейму повноваження парламенту були визначені до 30 жовтня 1991 р.

Наступні вибори повинні були стати першими демократичними. Для цього необхідно було прийняти новий виборчий закон. Команда президента розробила проект закону про вибори, заснований на мажоритарно-пропорційній системі з 5 %-ним порогом для політичних партій. Але сейм відкинув його, запропонувавши власний, що базувався на пропорційних засадах. Президент наклав вето на сеймовий проект, вимагаючи врахувати його поправки. Сейм вніс деякі поправки президента і знов прийняв закон, на який Л. Валенса повторно наклав вето. 28 червня 1991 р. сейм відкинув вето президента більшістю у 2/3 голосів (що було передбачено Конституцією); і Л. Валенса був змушений погодитися з сеймовим проектом. Одночасно президент на початку липня подав до сейму проект змін у Конституції та виборчому законі, але вони не були прийняті. “Війна” між президентом і парламентом загострила політичну ситуацію і засвідчила швидку диференціацію політичних сил, формування нової структури партій і рухів. Схвалений виборчий закон передбачав обрання 391 депутатів сейму у багатомандатних округах і 69 – за т.зв. “крайовими списками”. Вибори до сенату залишилися без змін. Пропорційна система ще більше подрібнювала політичну сцену країни, хоча і відбивала дійсний стан розгубленого електорату.

Наближення виборів до парламенту прискорило диференціацію головних політичних сил. Ще в грудні 1990 р. після поразки Т. Мазовецького на президентських виборах його прибічники утворили *Демократичний союз* (Унію демократичну, УД), до якої згодом приєдналися РОАД і ФПД. У травні 1991 р. УД провела свій з’їзд, обравши головою Т. Мазовецького, а заступниками – Я. Куроня, В. Фрасинюка, А. Галля. Об’єднання виступало за демократичні методи розв’язання суспільних проблем, прискорення інтеграції Польщі в Європу. Неофіційним органом УД була “Газета виборча”. Другим потужним об’єднанням, що виникло на базі “Солідарності,” було Порозуміння Центр на чолі з Я. Качинським, яке виступало з християнсько-демократичною платформою, а також вимагало проведення “декомунізації” Польщі, вбачаючи джерело труднощів у “змові комуністів”. У лютому 1991 р. відбувся III з’їзд НСЗЗ “Солідарності”. На ньому постало питання обрання нового голови об’єднання. ПЦ прагнуло підпорядкувати собі “Солідарність”, висунувши на голову кандидатуру Леха Качинського. Але несподівано перемогу здобув маловідомий комп’ютерщик з Сілезії *Маріан Кишклевський*, який робив наголос на соціальних потребах робітництва. Це зумовило поступовий відхід ПЦ від підтримки Л. Валенси.

Католицька церква вітала демократичні зміни, однак осуджувала їхні наслідки, що проявилися в моральній дезорієнтації людей, поширенні містицизму і порнографії, пияцтва і наркоманії. Костел намагався чинити обережний вплив на політику і політиків. Низка партій, насамперед ЗХН, *Християнсько-демократична партія праці* (Хшесціянсько-демократичне стронніцтво праці, ХДСП), *Партія християнських демократів* (ПХД) та інші підтримували наміри церкви зробити Польщу релігійною державою. Однак такі спроби, а також зростання втручання духовенства в світські справи викликали опір значної частини громадськості. Костелу вдалося добитися запровадження в школах уроків релігії (з вересня 1990 р.), розпочати в сеймі дискусію про заборону абортів (1990-1991 рр.). Суперечки про роль релігії та церкви в житті суспільства загострилися у зв’язку з *четвертим візитом до Польщі папи Іоанна Павла II*, який відбувся 1 – 9 червня 1991 р. Значна його частина була присвячена проповідям на теми Божих заповідей. Святіший Отець закликав вірних до поєднання і любові, засудив аборти. Важливим моментом візиту була зустріч папи на Ясній Гурі з молоддю, яка прибула з України, Білорусі, Литви та інших постсоціалістичних країн. Він закликав до примирення і зближення людей на засадах моральних цінностей. Проте обмежувальні заклики видатного поляка сприймалися в суспільстві по-різному, частина людей не

погоджувалася з відчутним зростанням втручання костелу в світські справи. До конфлікту дійшло в Перемишлі, де місцеві католики, всупереч волі папи, не погодилися повернути українським греко-католикам кафедральну церкву.

Осінь 1991 р. пройшла під знаком **парламентських виборів**. Напередодні виборів визначилися головні табори, які претендували на перемогу. Унія демократична об'єднала кілька дрібних політичних груп, які посіли в ній автономні позиції (ФПД, Соціально-ліберальну фракцію З. Куратовської, Фракцію зелених Р. Гавліка). Партія уникала чітких ідеологічних постулатів, відстоюючи ліберально-демократичні гасла і пропонуючи “нову політику”. СДРП вдалася до розширення своєї соціальної бази, закликавши ліві партії утворити єдиний блок. 16 липня 1991 р. СДРП з низкою лівих угруповань (ОПЗЗ, ЗСМП, Рух людей праці, Союз польських комуністів, Демократична унія кобет та ін.) утворила коаліцію під назвою *Союз демократичної лівіці* (Союш лівіці демократичней, СЛД). Коаліція йшла на вибори під гаслом “так далі бути не може”, критикуючи політику уряду й “Солідарності”, які ведуть до катастрофи, засуджуючи антикомунізм і антирадянські голоси. ПСЛ не вдалося об'єднати людові організації, але її молодий лідер В. Павляк активно діяв у традиційному середовищі, спираючися на старі гасла особливих інтересів селянства. Інші партії людовців утворили коаліцію *Народне порозуміння* (Порозуменє людове, ПЛ). ПЦ відмовилося від взаємодії з НСЗЗ “Солідарність” і КЛД, утворивши коаліцію з частиною ГК під назвою *Громадянське порозуміння центр* (Порозуменє обивательське центрум, ПОЦ). Навесні і влітку 1991 р. Л. Валенса ще намагався утримати єдність табору на платформі громадянських комітетів. Однак це не вдалося. НСЗЗ “Солідарність” також виступила на виборах окремим списком, наголошуючи на соціальних проблемах робітництва, що обмежило коло її виборців. Самостійно пішов на вибори й КЛД, пропонуючи виборцям не дуже популярні програми децентралізації та регіоналізації країни, а також загальної приватизації. Активну передвиборчу діяльність розгорнула КПН, маючи досвід виборів 1989 р. Партія відмовилася від екстремістських націоналістичних гасел (їм допомогли створювати новий імідж американські спеціалісти з виборів), але робила наголос на провині комуністів за катастрофічний стан економіки, висувала популістські соціальні вимоги. З весни 1991 р. за участю костельної ієрархії робилися спроби змонтувати блок християнських партій з явним клерикальним обличчям. З цих зусиль у липні 1991 р. постала коаліція під назвою *Виборча католицька акція* (Виборча акція католицька, ВАК), в якій провідну роль відігравало Християнсько-національне об'єднання (ЗХН). До ВАК увійшли менші організації правого толку – Федерація кресових організацій, Християнський громадянський рух тощо. Коаліція підкреслювала свої християнські та національні корені, вимагала збільшення ролі церкви в політиці, ліквідації залишків комунізму. Ексцентричну роль у передвиборчій кампанії відіграла *Польська партія друзів пива* (Польська партія пшияціул піва, ПППП), створена навесні 1991 р. актором-коміком *Янушем Ревінським*. Несподівано вона отримала підтримку від кількох великих підприємств. Напівжартівлива кампанія ПППП проходила під гаслом “Як випити це пиво?”.

Напередодні виборів було створено 111 виборчих комітетів, з яких 19 були загальнопольськими. До виборів зголосилося понад 100 політичних партій та угруповань, в тому числі такі екзотичні як ПППП, Партія “Х” С. Тимінського, Профспілка поліцейських тощо. Проте провідну роль відігравали лише декілька, які мали чітку ідеологічну спрямованість, зрозумілу виборцям – демократичну, соціалістичну, християнсько-демократичну, ліберальну, націоналістичну. Населення дезорієнтувала роздробленість політичних партій, кожна з яких виступала з гаслами захисту інтересів народу й обіцяла швидке поліпшення добробуту. Більшість учасників виборчого марафону дбала не

стільки про презентацію своїх програм, скільки про критику і дискредитацію конкурентів. У передвиборчих дискусіях порушувалися питання ставлення до комуністичного минулого, яке різко розмежовувало ліві (СЛД) і праві та центристські партії (УД, ПОЦ, ВАК), оцінка приватизації й економічної реформи, політичний устрій, взаємини держави і церкви. Майже всі партії критикували політику урядів “Солідарності”.

Вибори до сейму і сенату відбулися 27 жовтня 1991 р. при низькій активності населення. До виборчих урн прийшло лише 43,2 % дезорієнтованих і заклопотаних повсякденними проблемами виборців. Як і очікувалося, вони не принесли відчутної переваги в парламенті жодній партії. У ньому опинилися представники 29 партій і угруповань. Найбільше голосів і місць у сеймі отримала УД – 12,3 % (62 мандати); на другому місці опинився СЛД – 11,99 % (60); далі йшли ПСЛ – 9,2 % (50), ВАК – 8,9 % (50), КПН – 8,9 % (51), ПОЦ – 8,7 % (44), КЛД – 7,5 % (37), ПЛ – 5,47 % (28), “Солідарність” – 5,05 % (27), ПППП – 2,97 % (16) та ін. У сенаті розклад сил був дещо іншим: УД – 21 мандат, “Солідарність” – 12, ВАК – 9, ПСЛ – 9, КЛД – 6, КПН – 4, СЛД – 4. Вибори показали велику політичну диференціацію суспільства, яке тільки-но вчилася жити в умовах демократії. Разом з тим, вони стали подією, яка засвідчила початок нового періоду в історії Польщі – часу трансформації від тоталітарної до демократичної системи. Вони показали, що повернення до минулого неможливе, окреслили контури нової держави, яку з легкої руки публіцистів почали називати *III Річчосполита*.

Становленню демократичних засад в Польщі сприяла **міжнародна обстановка**. Дезінтеграційні процеси в СРСР значно прискорилися, особливо після перемоги на президентських виборах у Росії в червні 1991 р. Б. Єльцина. Невдалий путч консервативних комуністичних сил в Москві 19-21 серпня 1991 р. прискорив розпад СРСР. 24 серпня про повний суверенітет оголосила Україна, а потім й інші республіки. Після проведення всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. Україна стала незалежною, а вже 2 грудня Польща першою в світі визнала Україну й встановила з нею дипломатичні відносини. В результаті підписання 8 грудня 1991 р. Біловезької угоди керівниками Білорусі, Росії та України (С. Шушкевич, Б. Єльцин, Л. Кравчук) Радянський Союз припинив існування. У цей період неприємним епізодом стала поведінка президента Л. Валенси, який, замість засудити радянських путчистів, намагався встановити з ними контакт і готував поздоровчу телеграму (яка не була відправлена). Урядові Я.К. Бєлєцького вдалося після тривалих і складних переговорів парафувати у Москві договір про виведення радянських військ з Польщі до кінця 1993 р. 10 грудня 1991 р. у Москві також було підписано Договір про добросусідські відносини і дружню співпрацю між Польщею та СРСР, але він так і не увійшов в дію через ліквідацію Союзу.

Ще 31 березня 1991 р. Політичний консультативний комітет ОВД ухвалив припинити діяльність цієї організації. Незабаром перестала існувати РЕВ. Цим подіям передувала зустріч президентів трьох постсоціалістичних країн – Л. Валенса (Польща), В. Гавела (Чехо-Словаччина) і Й. Антала (Угорщина) 15 лютого 1991 р. в угорському м. Вишеград, на якій було підписано спільну декларацію про прагнення до інтеграції у європейські структури. Було започатковано *Вишеградську групу*, яка дала поштовх активізації політичного, економічного і культурного співробітництва трьох країн. У липні 1991 р. Польща приєдналася до групи держав, яка дещо пізніше отримала назву *Центрально-європейська ініціатива* (Австрія, Чехо-Словаччина, Югославія, Угорщина, Італія), що дало змогу активізувати співробітництво з її учасниками. Однак наступні події на Балканах припинили існування організації.

На міжнародній арені Польща виступила активним суб’єктом. У квітні 1991 р. вона підписала Договір про дружбу з Францією, а в червні – Договір про добросусідство і дружню співпрацю з ФРН. У листопаді 1991 р. Польща була прийнята до Ради Європи, а

в грудні підписала угоду про співробітництво з Європейською спільнотою. Західні країни почали скасовувати візовий режим для поляків. У вересні 1991 р. під час візиту до США прем'єр Я.К. Бєлєцький вперше висловив прагнення Польщі вступити до НАТО.

Роки кризи і політичних змагань позначилися на **житті національних меншин**, у тому числі української, в Польщі. Політика комуністичної влади щодо українців була жорсткою, спрямованою на повну їх асиміляцію. Хоча українців тут було порівняно небагато (до 500 тис.), але після 1956 р. вони проявили себе прагненням здобути право на існування, розвиток національної мови та культури, а головне – повернення на батьківщину, звідки були депортовані в 1947 р. До 1958 р. близько 20 тис. українців повернулися у східні воєводства, але тоді ж було заборонено стихійні переселення. У той час виникло *Українське суспільно-культурне товариство* (УСКТ), яке почало видавати газету “Наше слово”, було створено кілька шкіл з українською мовою навчання. У 70-х роках влада посилила тиск на українські організації, й їхня діяльність завмерла. У 1980-1981 рр. українська суспільно-культурна діяльність почала оживати. Виникла Спілка українських студентів, зріс інтерес до української тематики серед громадськості. Публіцистика “Солідарності” почала приділяти увагу українцям і складним питанням взаємин між поляками та українцями. Цьому сприяла діяльність еміграційної паризької “Культури” Є. Гедройця, на сторінках якої українська (а також білоруська та литовська) проблематика посіла вагоме місце. Преса т.зв. “другого обігу” порушила низку складних питань українсько-польського протистояння у ХХ ст., шукаючи шляхів примирення і порозуміння перед візією майбутньої посттоталітарної Європи. У 1984 р. з'явилася книга *Богдана Скарадзінського* “Білоруси, литовці, українці. Наші вороги чи брати?”, в якій автор ставив питання про неминучість порозуміння з сусідами на східних кордонах Польщі, яке відповідало національним інтересам Польщі. Поступово в опозиційному таборі визріла думка про необхідність рішучого відкинення великодержавних настроїв про “Польщу від моря до моря”, які ще поширювалися в середовищі колишніх “кресов'яків” в країні та еміграції, і підтримки українських прагнень до створення самостійної демократичної держави. До української тематики зверталися опозиційні видання “Спотканя”, “Обуз”, “Нова коаліція”, а також католицькі часописи “Знак”, “Вензь” та ін.

Перебудова в СРСР і підготовка до Круглого столу в Польщі активізували українську меншину. У жовтні 1988 р. представники інтелігенції національних меншин (від українців – М. Лєсів, В. Мокрий, С. Козак, білорусів – Ю. Туронок, литовців – Б. Маковський) звернулися до Л. Валенси з проханням порушити під час засідань Круглого столу питання про становище національних меншин у Польщі. У результаті цього в рамках ГК була створена *Комісія співпраці з національними меншинами*, яку очолив М. Едельман, а від українців до неї увійшов В. Мокрий. На парламентських виборах в червні 1989 р. за списками “Солідарності” до сейму було обрано В. Мокрого. У сеймі була створена *Комісія національних меншин і етнічних груп*, яку очолив Я. Куронь. Вона доклала зусиль, щоб забезпечити реалізацію прав національних меншин. Наприкінці 1989 р. в міністерстві культури і мистецтв було створене *Бюро в справах національних меншин*, яке очолила Б. Бердиховська. Того ж року почали виникати численні українські громадські організації, відбулися зустрічі українських діячів “Форум”. 25-26 лютого 1990 р. з'їзд УСКТ утворив нову організацію – *Спілку українців в Польщі* (Зв'язок українців в Польщі, ЗУП) і накреслив її завдання з метою гарантувати права української меншини в демократичній Польщі. З'їзд ухвалив також *Звернення до польської громадськості і Звернення до сейму* в справі усунення наслідків акції “Вісла”. У першому документі йшлося про підтримку демократичних процесів у

Польщі, засуджувався тоталітарний режим, зазначалася потреба ґрунтовного наукового вивчення причин українсько-польських конфліктів у ХХ ст. 3 серпня 1990 р. сенат Польщі прийняв спеціальну ухвалу в справі акції “Вісла”, яка засуджувала дії польських комуністичних властей і підкреслювала прагнення виправити заподіяні українцям кривди. ЗУП у 1990 р. отримав від уряду дотацію на розвиток своєї діяльності в розмірі 5 млрд. злотих. Суспільно-культурна діяльність українців у Польщі отримала стимул для активізації. З’явилися численні українські товариства й організації, освітні заклади. Водночас виникли певні труднощі, пов’язані із з’ясуванням правди про українсько-польські конфлікти. Громадська і культурна діяльність українців сприймалася частиною поляків з упередженням: за проведеними дослідженнями, 40 % поляків на початку 90-х років висловлювали страх перед Україною та українцями; Україна була на останньому місці серед усіх країн, які викликали б найменшу їх симпатію з підкресленням, що йдеться швидше про антипатію. Для подолання усталених стереотипів потрібен був час.

Польська діаспора, розкидана по всьому світу, постійно намагалася підтримувати контакти з батьківщиною. У політичному плані вона залишалася поділеною, незважаючи на угоду 1972 р., за якою було визнано повноваження екзильного президента С. Островського й уряду соціаліста А. Урбанського. Консолідація політичної еміграції спричинила пожвавлення діяльності екзильних структур, що діяли в Лондоні – президента, уряду, Національної ради. Однак усе більший вплив на еміграцію чинила діаспора в США, особливо після того, як секретарем РНБ при президенті США став поляк зі Львова *Збігнєв Бжезінський*. Зміна поколінь болісно відбивалася на становищі політичної еміграції. На хвилі розрядки міжнародної напруженості у 70-х роках зв’язки між діаспорою та країною пожвавилися в результаті діяльності Товариства зв’язку з поляками за кордоном “Полонія”. Однак надалі серед емігрантів переважало упереджене ставлення до комуністичної влади. У листопаді 1975 р. американські й канадські полонійні організації скликали конференцію представників діаспори “вільного світу”, на якій було ухвалено матеріально і морально підтримувати поляків на батьківщині, не співпрацюючи з режимом. Польська еміграція надала допомогу першим легальним опозиційним організаціям у країні – КСС-КОР, КПН та ін. У вересні 1979 р. в Лондоні пройшов *Світовий з’їзд єдності з країною, що бореться*, на якому діаспора ухвалила надавати всіляку допомогу опозиційним силам в Польщі, створивши спеціальний фонд допомоги. Новим екзильним президентом того ж року став *Едвард Рачинський*. На підтримку антикомуністичного руху в країні активно діяли Радіо “Вільна Європа”, “Голос Америки”, паризька “Культура”, лондонський часопис “Анекс” та ін. Виникнення “Солідарності” було потрактоване на Заході як великий успіх опозиційного руху. Після запровадження у Польщі воєнного стану в Лондоні було створено *Комітет допомоги новим емігрантам*, посилено матеріальну підтримку підпільних організацій. У 80-і роки з Польщі емігрували на Захід близько 400 тис. осіб, які оселилися переважно в США, здобувши визнання в різних галузях науки і культури (А. Ват, М. Гласко, Л. Колаковський, Р. Полянський, Є. Сколімовський та ін.). Опозиція та нові емігранти приймали допомогу діаспори, але з недовірою ставилися до політичних постулатів традиційних партій, вважаючи їх анахронічними. Серед “молодих” користувалися успіхом переважно ліберально-демократичні ідеї. Еміграційні урядові структури в Лондоні намарно намагалися переконати діячів польської опозиції у слушності старих постулатів. У вересні 1987 р. в Рамзау (Австрія) відбулася зустріч представників еміграційного уряду і внутрішньої опозиції, на якій було вирішено, що роль еміграції повинна зводитися до матеріальної та соціальної допомоги. Спроби накинути опозиції легальність Конституції 1935 р. і незмінну позицію в справі східних кордонів Польщі викликали заперечення крайових діячів. Вони вважали, що еміграція не повинна

втручатися у внутрішні справи країни. Еміграція з недовірою поставилася до угоди Круглого столу. У 1989 р. ще було проведено вибори до еміграційної Національної ради, яка налічувала 133 члени. Після смерті того ж року наступного екзильного президента К. Саббата його місце посів колишній в'язень радянських таборів і вояк армії В. Андерса *Ришард Качоровський*. Після проведення в Польщі перших демократичних виборів президента у 1990 р. екзильний президент у грудні цього року видав низку декретів, котрі припинили діяльність і ліквідували еміграційні осередки польської державності в зв'язку з утворенням незалежної Польської держави. Численні польські громадські та культурні товариства продовжують свою діяльність в багатьох країнах світу.

Наприкінці 80-х років спостерігалася пожвавлення громадської активності **поляків в СРСР і Україні**. У 1989 р. в Україні їх налічувалося близько 220 тис. осіб, які заселяли переважно західні райони, найбільше Житомирську (31,7 % від усіх поляків), Хмельницьку (16,7 %), Львівську (12,3 %) та інші області. У Білорусі на той час проживало понад 417 тис. поляків, Литві – 258 тис., а в решті республік СРСР – понад 300 тис. У 1988 р. було створено Культурно-освітнє товариство поляків в Україні (КОТПУ), яке ставило завдання захисту польських історичних пам'яток в Україні, вивчення польської мови, проведення культурно-освітньої діяльності тощо. У травні 1990 р. у Києві зібрався *I Конгрес поляків в Україні*, який закликав до активізації культурно-освітньої діяльності та підтримки демократичних процесів. У відродженні польського національного життя в Україні значну роль відіграв католицький костел, який почав розбудову католицьких єпархій. Державні установи Польщі надали матеріальну допомогу відновлюваним польським школам, культурним закладам. Водночас виникли певні тертя і розбіжності в середовищі поляків: 1991 р. з'явилися нові громадські організації, що претендували на представництво національних інтересів поляків – Спілка поляків в Україні, Польське товариство Львівської землі, Федерація поляків в Україні тощо. Конфлікт спричинило відновлення з допомогою польського уряду низки історичних пам'яток, таких як Цвинтар Орлят у Львові, де поховані поляки-жертви українсько-польської війни 1918-1919 рр. Частина українського населення, зокрема західних областей, болісно сприйняла відновлення польських історичних пантеонів польським воїнам на українській території, трактуючи їх як намір поляків повернутися на “кресові землі”. Олії до вогню додавали численні товариства “кресов'яків”, які виникли в Польщі після 1990 р. і намагалися відродити ностальгію за старими часами. Подібні суперечності мали місце також у Литві, де компактно розміщене польське населення ставило питання про створення автономного району. У ході демократичних процесів у пострадянських країнах польська меншина поступово займала своє місце і здобувала належні їй права.

Політичний розвиток і зміни (1991 – 2001 рр.)

Розколи і протистояння. Новий склад парламенту приховував серйозні проблеми організації влади в країні. Це було на руку президенту, який отримав можливість маніпулювати угрупованнями, які не мали більшості. Сейм досить швидко обрав маршалком В. Хшановського (ЗХН), а сенату – представника “Солідарності” А. Хелковського. Натомість з утворенням уряду виникли певні труднощі. Л. Валенса намагався поставити на чолі уряду представників УД (Я. Куронь, Б. Геремек), але проти цього заперечували інші праві партії, без голосів яких уряд не міг здобути більшості в сеймі. СЛД до уваги не брали, і він посів місце в опозиції. Активну діяльність розгорнув Я. Качинський і ПЦ, яким вдалося досягти угоди з КЛД, ЗХН, КПН і ПЛ (т.зв. “п'ятірка”) і висунути на прем'єра *Яна Ольшевського* (ПЦ). У ході переговорів дійшло до гострого особистого конфлікту між Л. Валенсою і братами Качинськими, яких було

усунуто з канцелярії президента. Але ПЦ вдалося домогтися затвердження Я. Ольшевського на посаді голови уряду. У новому уряді не було Л. Бальцеровича, його місце посів Є. Ейсимонт (ПЦ), майже всі міністри належали до “п’ятірки”; з попередніх залишилися лише К. Скубішевський. Представники УД і СЛД опинилися поза владними структурами. В опозиції до уряду перебував і президент.

Уряд Я. Ольшевського запропонував відмовитися від узгоджень Круглого столу і накреслив програму “політики перелому”, яка передбачала розрахунок з діями ПНР шляхом проведення люстрацій, більш рішучий поворот в бік Заходу у зовнішній політиці та прискорення економічних реформ. Однак реалізувати такий курс за умови протидії президента і лівої частини сейму було проблематично. В економічній галузі його діяльність йшла протворним шляхом “шокової терапії” і зрівноваження бюджету, що викликало критику з усіх боків і часту зміну міністрів. У січні 1992 р. відбулися масові протести проти соціальної політики уряду, організовані НСЗЗ “Солідарність”. Навесні вперше заявила про себе *Селянська спілка “Самооборона”*, керована А. Леппером, яка окупувала будинок міністерства сільського господарства, вимагаючи скасування селянам боргів по позиках. За спиною прем’єра президент Л. Валенса домовився з “Самообороною”, пообіцявши їм задоволення вимог. Оскільки виконати їх уряд не міг, то влітку 1992 р. загони “Самооборони” блокували шляхи до Варшави, вимагаючи виконання обіцянок. Позиція уряду Я. Ольшевського стала хиткою.

Люстрації. Перша половина 1992 р. проминула під знаком постійних суперечок між урядом, президентом і парламентом. Гострого характеру набули спори про кадри в міністерстві оборони, які точилися навесні між канцелярією президента і міністерством оборони. Результатом стала відставка міністра оборони Я. Париса. Змушені були відійти два чергових міністра економіки. У сеймі зійшли нанівець спроби схвалити засади нової конституції. Було представлено сім проектів, але жоден не здобув більшості. Скандального характеру набула справа люстрацій. 28 травня 1992 р. сейм з подачі правих послів більшістю в два голоси ухвалив Закон про проведення люстрації високих державних посадовців на предмет їхньої співпраці з службою безпеки ПНР. Закон суперечив діючій Конституції й недовзі (19 червня) був відхилений Конституційним трибуналом. Але міністр внутрішніх справ А. Мацєрєвич підготував і поширив серед послів списки “встановлених” співробітників спецслужб комуністичного режиму, серед яких були міністри, їхні заступники й навіть президент Л. Валенса та маршалок сейму. Це переповнило чашу терпіння, і 5 червня 1992 р., за поданням президента, уряд Я. Ольшевського відправили у відставку. Події засвідчили небезпеку такої гострої зброї, як люстрація. Президент та інші діячі колишньої опозиції змушені були виправдовуватися в тому, що наявність у спецслужб якихось документів про них не свідчить про співробітництво. Однак “люстраційна афера” була тільки приводом для відставки уряду. Уряд Я. Ольшевського не мав достатньої політичної підтримки. Ще від березня прем’єр вів переговори з УД про розширення урядової коаліції, але вони не принесли позитивних результатів.

Уряд Г. Сухоцької. Коли в сеймі вирішувалася доля уряду Я. Ольшевського, Л. Валенса з’ясовував про кандидатуру нового прем’єра. Ним став молодий лідер ПСЛ 32-річний *Вальдемар Павляк*, якого підтримала УД. Проте утворити коаліційний уряд тому не вдалося, незважаючи на підтримку президента. Праві угруповання звинувачували В. Павляка в прокомуністичному минулому. У закулісних переговорах між головними партіями було вирішено підтримати на посаду прем’єра представника УД правника *Ганну Сухоцьку*. 11 липня 1992 р. сейм затвердив склад уряду, який очолила перша жінка-прем’єр в історії країни. За нею стояло порозуміння УД з партіями “п’ятірки”. До складу уряду увійшли міністри від УД, ЗХН, ПХД, ПЛ, КЛД. Ключові

посади обійняли представники УД, ЗХН і президента: віце-прем'єр Г. Горишевський (ЗХН), міністр оборони Я. Онишкевич (УД), міністр внутрішніх справ А. Мільчановський (безпартійний), міністр закордонних справ К. Скубішевський (безпартійний). Союз провідних урядових партій (УД, ЗХН, КЛД) оцінювався спостерігачами як "екзотичний" з огляду на ідеологічні розбіжності його членів. Особливо виділявся віце-прем'єр Г. Горишевський, який заявляв, що католицький характер Польщі для нього важливіший, ніж рівень її заможності. Клерикально-націоналістичні тенденції міністрів ЗХН негативно позначалися на діяльності уряду.

Новий уряд розпочав діяльність в умовах зростання соціальної напруженості. Загони селянської "Самооборони" блокували шляхи, робітничі страйки охопили шахти Сілезії, машинобудівні підприємства в Мельці, Любліні, Тихах. Робітники вимагали підвищення зарплати, ліквідації безробіття, припинення приватизації. Уряду вдалося шляхом переговорів досягти компромісу зі страйкуючими. Критика уряду йшла як з боку КПН, "Солідарності 80" М. Юрчика, ОПЗЗ, так і СЛД. У грудні 1992 р. нова хвиля страйків охопила шахтарів Верхньої Сілезії у відповідь на публікацію програми реструктуризації гірництва, яка передбачала звільнення з роботи 150 тис. осіб. Уряд змушений був поступитися і внести до програми корективи, які уповільнювали реструктуризацію галузі. Кількість страйкуючих у 1992 р. зросла в три рази порівняно з 1991 р. і досягла 752 тис. осіб. Щоб охолодити пристрасті, уряд підготував і 22 лютого 1993 р. підписав з усіма головними профспілками *Пакт про державне підприємство в період його трансформації*, який передбачав широкі соціальні гарантії для працюючих у період приватизації. На кінець 1992 р. з'явилися ознаки, що віщували загальмування економічного спаду. Загальна продукція зросла на 4 % (але була на 14 % нижче рівня 1989 р.), швидко збільшувалася частка приватного сектора, який виробляв майже 50 % всієї продукції країни. Інвестиції закордонного капіталу в Польщі досягли 4 млрд. доларів. Разом з тим, реальна зарплата в бюджетній сфері не тільки не зросла, але й зменшилася. Швидкими темпами зростало безробіття, досягнувши показника 2,5 млн. осіб (14,3 % працездатних). Після тривалої підготовки уряду вдалося в квітні 1993 р. провести через сейм *Програму загальної приватизації*. З розвитком приватного сектора було пов'язане утворення нелегального капіталу, який функціонував у т.зв. "сірій сфері", щоб уникнути оподаткування. Було запроваджено загальний податок на прибуток, а також податок на додану вартість, що дало змогу поповнити бюджет, але викликало повсюдні нарікання. У суспільстві зростали настрої розчарування у політиці правлячого табору. Проведені в травні 1993 р. опитування показали, що 53 % населення вважали політичну ситуацію в країні незадовільною, а 73 % погоджувалися з думкою про поганий економічний стан.

У сеймі та сенаті відбувалося постійне перегрупування політичних сил, виникали нові групи і коаліції. Попри це парламент зумів завершити роботу над конституційним законом під назвою "Конституційний закон про взаємні стосунки між законодавчою і виконавчою владою, а також територіальним самоврядуванням Республіки Польща", який отримав назву **Мала Конституція**. 17 жовтня 1992 р. сейм затвердив його останню версію, яку через кілька днів підписав президент. Закон складався з 78 статей, які визначали організацію, функції та взаємодію органів державної влади. Він чітко окреслював три гілки влади – законодавчу (сейм і сенат), виконавчу (президент і уряд), судову (незалежні суди). Законодавчі органи обиралися на основі загального, безпосереднього, таємного, пропорційного виборчого права на чотири роки. Президент обирався всім народом терміном на п'ять років, керував збройними силами і відповідав за безпеку держави, мав право розпускати сейм, пропонувати кандидатуру голови уряду та його склад, які підлягали затвердженню сеймом. Сейм міг відкликати уряд, ухваливши вотум недовіри простою більшістю голосів, а також подолати вето прези-

дента двома третинами голосів. Територіальні органи склалися з виборних гмінних рад і воєводських сеймів, які обиралися гмінними радами, а також з воєводів, призначуваних прем'єром, і керівників гмін. Запроваджена політична система належала до президентсько-парламентських і була компромісом між значно більшими амбіціями Л. Валенси і намірами його політичних опонентів.

Значне місце в роботі парламенту посіло *питання заборони абортів*. За ним стояли спроби католицької церкви і політичних угруповань (ЗХН, ПХД та ін.) посилити роль релігії в суспільному житті як засобу витіснення залишків комуністичної ідеології. Ці тенденції викликали супротив лівиці, а також ліберально-демократичних сил. Щоб зламати цей опір, клерикальні кола виступили з ідеєю проведення референдуму в справі заборони переривання вагітності, створивши для цього спеціальний комітет (Б. Лябуда, З. Буяк). Однак проти референдуму виступила більшість парламенту, президент і конференція єпископату. 7 січня 1993 р. сейм схвалив закон “Про планування родини, охорону людського плоду та можливі умови переривання вагітності”, яка допускала аборти, якщо виникала загроза здоров'ю матері. Спроби піднести роль церкви в суспільно-політичному житті продовжувалися. Гострі політичні дискусії викликала критика католицької ієрархії і примаса Ю. Глемпа за втручання в світські справи, з якою навесні 1993 р. виступив новий Уповноважений у справах захисту громадянських прав (конституційна посада) професор Т. Зелінський. Проти нього розпочали політичну кампанію посли від ЗХН, ПХД та інших католицьких угруповань. Між тим, уряд у таємниці перед громадськістю вів переговори з Ватиканом про підписання спеціального договору (“конкордату”). 28 липня 1993 р., вже після відставки уряду Г. Сухоцької, міністр К. Скубішевський підписав цей договір, який не був ратифікований парламентом, оскільки надавав католицькій церкві переваги в реєстрації шлюбів, контролі над цвинтарями і запроваджував державне фінансування релігійної освіти.

Політичні скандали. Політичні дискусії в парламенті, підхоплені ЗМІ, спричинили серйозні перегрупування головних політичних сил. ПЦ покинула група Я. Ольшевського, утворивши партію *Рух для республіки* (РДР). Розкол торкнувся і ЗХН, з якого вийшов А. Мацєрєвич, заснувавши власну партію *Християнсько-національний рух “Акція Польська”* (АП). А. Галль залишив УД і створив *Консервативну партію* (ПК). Відставний міністр оборони Я. Парис організував партію *Рух Третьої республіки* (РТР). Фактично проурядова коаліція перестала існувати. Щоб врятувати ситуацію, ПЦ наприкінці 1992 р. організувало галасливу антипрезидентську кампанію, змушуючи Л. Валенсу подати у відставку за звинуваченням у співробітництві зі службою безпеки ПНР. Навесні 1993 р. Я. Качинський опублікував таємну інструкцію *Управління охорони держави* (УОП), яка передбачала вербування агентів серед представників різних політичних середовищ. Зі свого боку, президентський табір вдався до кроків, щоб скомпрометувати лідерів ПЦ. Високі посадові особи майже постійно попадали в скандальні ситуації. Восени 1992 р. кореспондент французького “Ле Фігаро” А. Потоцька опублікувала книгу “Еротичні імунітети”, в якій описала свої сексуальні пригоди з окремими парламентськими послами (пізніше вони були визнані вигадкою журналістки). Зловживання алкоголем позбавило депутатських мандатів посла ПЦ М. Залєвського і сенатора Г. Чарноцького (ПЛ). За фінансові афери були невдовзі заарештовані сенатори Я. Барановський і А. Жезнічак (КЛД), а низка інших послів і сенаторів була звинувачена в різноманітних зловживаннях – від плагіату до хуліганства. Такі скандали були вигідні СЛД, який намагався вийти з політичної ізоляції. Його лідери критикували владу за брак уваги до соціальних проблем, висували популістські гасла. Символічного значення набуло голосування в сеймі з питання про передачу до Державного трибуналу справи колишнього віце-прем'єра Л. Бальцєровича за звинуваченням у розвалі еконо-

міки. За це рішення голосували послы СЛД, ПСЛ, КРН, РДР, проти – проурядова коаліція. Голосування, яке закінчилося поразкою опозиційного табору, виявило можливості створення нової більшості.

У **зовнішній політиці** Польщі з'явилися нові моменти. Розпад СРСР стимулював поступову активізацію зусиль на зближення із Заходом. У липні 1992 р. КОК затвердив нову оборонну доктрину Польщі, в якій йшлося про прагнення вступити до НАТО. Цей намір озвучила прем'єр Г. Сухоцька під час візиту до Брюсселя в жовтні 1992 р., на що отримала обережну, але позитивну відповідь Генерального секретаря Північно-атлантичного альянсу. Невдоволення з цього приводу проявляла Росія, яка з огляду безпеки вважала за краще бути оточеною низкою нейтральних держав. 22 травня 1992 р. в Москві президенти Л. Валенса і Б. Єльцин підписали *Договір про дружбу і добросусідську співпрацю між Польщею і Росією*, який передбачав також прискорення виводу російських військ з території Польщі (завершено восени 1992 р.). Однак в Росії посилюлися націоналістичні настрої, які вимагали збереження впливу на колишні країни-сателіти. Виразом цих настроїв став лист Б. Єльцина до керівників США, Великобританії та Франції від 30 вересня 1993 р., в якому заперечувалося розширення НАТО за рахунок країн Центрально-Східної Європи. На противагу Росії, польське МЗС посилено налагоджувало стосунки з пострадянськими республіками. 18 травня 1992 р., під час візиту президента України Л. Кравчука до Польщі, у Варшаві було підписано *Договір про добросусідство, дружні відносини і співпрацю між Україною та Польщею*. Він складався з 21 статті, в яких йшлося про відсутність взаємних територіальних претензій, розвиток стосунків на засадах міжнародного права, пошанування прав національних меншин в обох країнах, забезпечення належною опікою історичних пам'яток обох народів. У лютому 1993 р. було підписано угоду про співробітництво міністерств оборони Польщі та України, яка засвідчила стратегічне зближення двох країн. У травні 1993 р., під час візиту до Києва президента Л. Валенси, було підписано чотири нові угоди, зокрема, про створення постійного польсько-українського Консультативного комітету. У червні 1992 р. був підписаний договір про добросусідство з Білоруссю. Гірше склалися стосунки з Литвою, яка вимагала від Польщі офіційного засудження дій ген. Л. Желіговського у 1920 р. Взаємні претензії вдалося подолати тільки в квітні 1994 р., коли Л. Валенса і президент Литви А. Бразаускас підписали Договір про дружбу і добросусідське співробітництво.

Західні країни насторожено стежили за подіями в Польщі. Нова адміністрація президента Б. Клінтона у США (з 1993 р.) повела обережнішу політику щодо посткомуністичних країн, прагнучи не допустити створення конфліктів у Центральній та Східній Європі. У жовтні 1993 р. США запропонували програму *Партнерство заради миру*, яка стала офіційною доктриною НАТО у 1994 р. Вона передбачала поступове налагодження стосунків з посткомуністичними країнами. Польща, Україна та інші держави Центрально-Східної Європи приєдналися до неї. Однак це не задовільнило Польщу, яка наполягала на вступі до НАТО. У зв'язку з цим польська дипломатія працювала над розширенням взаємин з європейськими країнами. Особливо успішно склалися стосунки Польщі з ФРН і Францією. Утворився своєрідний “трикутник” Париж-Бонн-Варшава, який, на думку польських керівників, повинен був полегшити інтеграцію Польщі в європейські структури. У вересні 1992 р. Польща, Чехо-Словаччина і Угорщина звернулися до Європейського співтовариства з проханням про прийом. Однак західноєвропейські країни-члени ЄС не спішили з відповіддю, зважаючи на велику дистанцію, яка відокремлювала посткомуністичні країни в економічному плані. Польща знаходила союзників і партнерів у рамках Вишеградської групи. У грудні 1992 р. в Кракові члени групи (Польща, Чехо-Словаччина, Угорщина) підписали угоду

про створення Центральноєвропейського об'єднання вільної торгівлі, яка передбачала поступове скасування мит на промислові товари. Але з 1993 р. стосунки між партнерами почали охолоджуватися, оскільки стало відомо, що ЄС розглядатиме індивідуальні заявки країн про вступ до союзу. Назагал зовнішня політика Польщі, керована незмінним міністром К. Скубішевським, відрізнялася послідовністю і результативністю.

Парламентська криза. Навесні 1993 р. кабінет Г. Сухоцької зіткнувся з серйозними труднощами: через суперечності з приводу цін на сільськогосподарські продукти з урядової коаліції вийшло ПЛ, досягли критичної межі взаємини уряду і НСЗЗ “Солідарність”. На початку травня 1993 р. Крайова комісія “Солідарності” скерувала до уряду ультиматум – упродовж тижня виконати вимоги робітників щодо підвищення зарплати. Після відмови послі “Солідарності” в сеймі поставили запит про вотум недовіри уряду, який супроводжувався страйком залізничників і маніфестаціями селян, що проходили під гаслом “Село хоче спокою, Сухоцька з урядом – до гною”. 28 травня 1993 р. сейм з перевагою в один голос відправив уряд у відставку. Оскільки сейм не запропонував кандидатури нового прем'єра, президент 1 червня розпустив сейм і сенат й призначив нові вибори парламенту на 19 вересня 1993 р. В останній день роботи сейм ухвалив новий виборчий закон, який мав на меті зменшити різноманітність політичних сил, представлених у парламенті. Він зберіг пропорційну систему, але запровадив 5 %-вий поріг для політичних партій і 8 %-вий – для коаліцій, а розподіл мандатів повинен був проводитися за спеціальним методом (Гондта), який надавав перевагу великим партіям. Кожен кандидат був зобов'язаний представити декларацію, що він в минулому не був агентом СБ ПНР.

Передвиборча кампанія відбувалася в умовах відчутної зміни настроїв населення: розчарування у “Солідарності”, яка перейняла владу, але не добилася поліпшення соціальних умов життя людей; зростання недовіри до правлячої еліти, що більше дбала про свій добробут і приватні інтереси. Роздратування викликала приватизація і збільшення соціальних контрастів між невеликою часткою багатіїв і більшістю населення, зростання корупції та кримінальної злочинності, які постійно висвітлювалися ЗМІ. Громадськість не розуміла політичної гри, яка велася дрібними угрупованнями, котрі мало відрізнялися одне від другого за ідеологією. За таких умов набували популярності прості і зрозумілі гасла соціального плану.

Водночас у середовищі політиків сталися подальші зміни. Подальшого розпаду зазнав табір “Солідарності”. На V з'їзді НСЗЗ “Солідарність” відбувся розкол: більша частина делегатів пішла за М. Кшаклевським, підтримуючи соціальну програму; інша частина (т.зв. “мережа”) залишилася вірною Л. Валенсі. У червні 1993 р. прихильники президента утворили *Безпартійний блок підтримки реформ* (Безпартійний блок вспарця реформ, ББВР), який асоціювався з міжвоєнним твором Ю. Пілсудського і так само проявляв авторитарні тенденції. На чолі ББВР став *Анджей Олеховський*, який обіцяв виборцям “справедливу приватизацію”. Інші партії центру і праві здебільшого не змогли домовитися про створення коаліцій та блоків. УД і КЛД не створили коаліції й пішли на вибори під антикомуністичними гаслами, лякаючи громадськість поверненням “комуни”. Лідера КЛД Я.К. Белецького не врятували спільні передвиборчі виступи з популярною рок-групою “Де Моно” і співачкою Корою. ЗХН під патронатом костелу сформувало *Католицький виборчий блок “Ойчизна”* (Вітчизна), в якому, крім ЗХН, не було впливових партій. Єпископат закликав “викинути” з політичного життя Польщі посткомуністів, порівнюючи їх з гітлерівською партією НСДАП у Німеччині. ПЦ, яке швидко втрачало позиції внаслідок протидії президента й інших партій, спромоглося утворити блок *Порозуміння Центрум – З'єднане польське* (ПЦ–ЗП), до якого приєдналися дрібні антипрезидентські партії та групи. У передвиборчій боротьбі блок

виступив проти всіх – лівих, лібералів, католиків, президента, звинувачуючи їх у “пограбуванні” народу, а Л. Валенсу – у зраді й співпраці з СБ ПНР (під псевдонімом “Болєк”).

Іншим шляхом пішли ліві сили. У липні 1993 р. до СЛД приєдналися нові угруповання, які підписали чергову угоду про коаліцію, яку очолив В. Цімошевич. Серед нових партнерів була партія А. Мьодовича *Рух людей праці* (РЛП), частина ППС П. Іконовіча. Провідну роль у блоці відігравала СДРП та її лідери. Виборча програма СЛД містила критику дій усіх попередніх урядів, соціальні обіцянки боротьби з безробіттям, підтримки бюджетної сфери, “справедливої приватизації”, опору клерикалізму. Новим елементом програми став заклик вступу Польщі до НАТО. До лівого флангу політикуму еволюціонувало кілька радикальних відламів табору “Солідарності”. У липні 1993 р. “Солідарність праці” Р. Бугая і РДР З. Буяка об’єдналися в єдину *Унію праці* (УП) на чолі з Р. Бугаєм. УП проголосила вимоги, близькі до СЛД, наголошуючи, однак, на засудженні комуністичного режиму. ПСЛ проводила виборчу кампанію під гаслом “Польщі потрібен господар”, робила акцент на традиціях людського руху, орієнтувалася на селянство. Бурхливу передвиборчу діяльність організувала КПН Л. Мочульського. Її програма “оздоровлення” країни передбачала насамперед “чистку” владних структур від “непорядних елементів”. Загалом на виборах було зареєстровано 34 виборчі комітети, які представляли 8610 кандидатів до парламенту.

Парламентські вибори відбулися 19 вересня 1993 р. У них взяло участь 52 % виборців. Вони принесли перемогу СЛД, за який проголосувало 20,4 % виборців (171 мандат). На другому місці була ПСЛ – 15,4 % (132), за нею йшли УД – 10,6 % (74), УП – 7,28 % (41), КПН – 5,77 %, ББВР – 5,4 % (16). Інші партії і блоки не подолали встановленого порогу. У сенаті мандати розподілилися так: СЛД – 37, ПСЛ – 36, НСЗЗ “Солідарність” – 9, УД – 4, ББВР – 2, УП – 2, КЛД – 1, ПЦ-ЗП – 1. Поразка правих сил і костелу була однозначною, хоча аналітики стверджували, що вона була наслідком вад нового виборчого закону, а також декомпозиції табору “Солідарності”. Проведені дослідження показали, що 50 % поляків вважали причиною перемоги СЛД і ПСЛ незадоволення від правління урядів “Солідарності”.

Ліва коаліція. У новому парламенті СЛД і ПСЛ утворили коаліцію, яка спиралася на абсолютну більшість (303 мандати в сеймі і 73 – в сенаті). Маршалком сейму став *Юзеф Олексі* (СЛД), сенату – *Адам Струзік* (ПСЛ). Уряд очолив людовець *Вальдемар Павляк*. До складу уряду, крім членів СЛД і ПСЛ, ввійшли “президентські” ставленики П. Колодзейчик (МОН), А. Мільчановський (МВС) і А. Олеховський (МЗС). Нова коаліція погодилася на їх включення, щоб відвести звинувачення у реставрації “комуни”. Однак це не могло запобігти політичній конфронтації між лівим урядом і правим президентом. Окрім того, щоразу помітнішими ставали суперечності між СЛД і ПСЛ в уряді. Програма уряду не вносила нових акцентів до політики, ґрунтуючися на ідеях ринкової економіки, приватизації, правопорядку. Однак головним завданням лідери СЛД вважали заміну кадрів у державних органах, обсаджуючи їх своїми людьми. За діями СЛД стояла постать лідера СДРП А. Квасьєнєвського, якого називали “сірим кардиналом” блоку. На цій площині дійшло до перших конфліктів всередині правлячої коаліції СЛД-ПСЛ. Уже на зламі 1993-1994 рр. виникли непорозуміння між прем’єром В. Павляком і віце-прем’єром М. Боровським (СЛД) у справі приватизації Сілезького банку, акції якого були продані з порушенням порядку. Прем’єр звільнив заступника міністра фінансів без згоди віце-прем’єра, який на знак протесту подав у відставку. СЛД запропонувало нову кандидатуру на цю посаду (Д. Росаті), але в гру втрутився президент, який не затвердив пропозиції, сподіваючися внести розкол у коаліцію. Після тривалих дискусій віце-прем’єром все ж став представник СЛД Г. Колодко. Прем’єр

поширено займався просуванням на адміністративні посади людей з ПСЛ: за перші шість місяців урядування він поміняв 27 воєводів, з яких 19 були членами ПСЛ і лише два – СДРП. Коаліція і уряд не спішили провести системні реформи, посиляючися на потребу “упорядкування і стабілізації” обстановки. Вони гальмували проведення адміністративної реформи, яка передбачала зменшення кількості воєводств і повернення повітів, запровадження нової системи соціального забезпечення, що передбачала зміну соціальних виплат залежно від стану цін.

Натомість СЛД багато уваги приділяв політичним питанням, намагаючися реабілітувати старі кадри ПНР і не допустити зміцнення правої опозиції. За його ініціативою прокуратура розпочала слідство в справі фінансування “Солідарності”; в липні 1994 р. сеймова комісія закордонних справ піддала критиці кадрову політику МЗС, а незабаром сейм ухвалив закон про комбатантів, який надавав соціальні пільги колишнім службовцям безпеки, що викликало роздратування правої опозиції. Водночас посилювалися суперечності всередині коаліції. У липні 1994 р. в сеймі знов почалися дискусії в справі ратифікації Конкордату з Ватіканом: всупереч позиції ПСЛ, послам СЛД вдалося провести рішення про відкладення ратифікації до моменту схвалення нової конституції. За місяць до цього голоси людовців опинилися в таборі противників схвалення поправок до закону про переривання вагітності, які лібералізували обмеження абортів. Поправки були представлені послами СЛД. Хоча вони пройшли, але президент наклав на них вето, а спроба подолати його не принесла успіху, тому що СЛД не вдалося зібрати двох третин голосів. Прем’єр В. Павляк улітку 1994 р. загальмував реалізацію Загальної програми приватизації, коли стало відомо про початок приватизації тютюнової промисловості. У сеймі СЛД опинилася серед опонентів закону про державну монополію на тютюнові вироби, який запропонувала ПСЛ. Посткомуністів, політичні еліти, а також представників ЗМІ дратував стиль роботи прем’єра, який довго зволікав з прийняттям рішення, часто змінював свою думку, уникав чітких і зрозумілих висловлювань, намагався не поширюватися про діяльність уряду. Сподіваючися поправити власний імідж у ЗМІ, В. Павляк запросив на посаду прес-секретаря колишню “Міс Полонія” Еву Вахович, яка не була підготовлена для цієї ролі. Іронічний підтекст мало присудження прес-секретареві прем’єра нагороди “Промовець року” за двозначний вислів: “Прем’єру не відмовляють”.

Справжню **війну проти коаліції** вів президент Л. Валенса. Упіймавши облизня з утворенням ББВР, він намагався чинити опір як урядовим, так і парламентським рішенням. Перший прояв “війни” мав місце в лютому 1994 р., коли сейм відхилив проект законів про способи схвалення конституції, запропоновані президентом. Від цього часу Л. Валенса і його правник Л. Фаляндиш почали погрожувати розпуском парламенту. Надалі боротьба перенеслася на питання кадрів трьох міністерств – оборони, внутрішніх справ і МЗС, а також Крайової ради радіофонії та телебачення (КРРТ). У березні 1994 р. президент, порушуючи закон, відкликав голову КРРТ М. Маркевича і призначив на його місце Р. Бендера. У відповідь сейм вніс поправки до закону, який позбавив президента права втручатися в діяльність КРРТ. Восени 1994 р. Л. Валенса призначив керівником Генерального штабу ВП генерала Т. Вілецького, який у своїх виступах проголошував ідеї, що суперечили деполітизації армії. 30 вересня 1994 р. дійшло до т.зв. “*дравської афери*”: під час зустрічі вищого командного складу ВП з участю президента у м. Дравськ було влаштовано “голосування”, внаслідок якого більшість військових висловилися проти міністра П. Колодзейчика. Цей незрозумілий акт викликав обурення більшості послів сейму, які ухвалили спеціальне звернення до президента, в якому йшлося про “загрозу для польської демократії”. Проте прем’єр В. Павляк, за погодженням з президентом, відкликав П. Колодзейчика, а на його місце

прийшов ставленик Бельведеру (резиденція президента) *Єжи Мілевський*. Наступний конфлікт був спровокований СЛД. У жовтні 1994 р. міністр юстиції В. Цімошевич (СЛД) розпочав пропагандистську акцію “чисті руки”, прагнучи виявити урядовців, які є членами різних акціонерних товариств і фірм. Проведена перевірка показала, що міністр закордонних справ А. Олеховський був головою Надзірчої ради Банку гандльового (Торгівельного банку). Коли це стало відомо, міністр негайно подав у відставку, але вона не була прийнята. У свою чергу, він звинуватив коаліцію в намаганнях запобігти вступу Польщі до НАТО і заграванні з Росією. Нарешті, наприкінці січня 1995 р. президент виступив з погрозами розпустити парламент під приводом негайного призначення міністрів оборони і закордонних справ (на той час їхні функції виконували заступники), а також схвалення бюджету на 1995 р. Однак сейм не піддався паніці і 4 лютого 1995 р. прийняв ухвалу, яка застерігала президента від антиконституційних дій. Політична криза досягла апогею. Президент поставив вимогу зміни уряду.

Цей момент використав СЛД, змусивши партнера по коаліції до поступок. На початку лютого 1995 р. відбулися переговори між представниками СЛД і ПСЛ. Їх наслідком став перегляд коаліційної угоди: прем'єром повинен був стати діяч СЛД, маршалком сейму – ПСЛ. 1 березня 1995 р. сейм більшістю голосів відкликав В. Павляка з посади голови уряду, доручивши ці функції виконувати *Юзефу Олексі* (СЛД). В уряді відбулися значні зміни: віце-прем'єрами стали Г. Колодко (СЛД), Р. Ягелінський (ПСЛ) і А. Лучак (ПСЛ); три “президентські” міністерства (МОН, МВС, МЗС) очолили безпартійні, інші портфелі мали 7 представників ПСЛ і 11 СЛД. У наступні місяці прем'єр продовжив практику “впровадження” кадрів СЛД у державні структури. Через шість років після повалення комуністичного режиму уряд очолив колишній перший секретар воєводського комітету ПОРП у Бялій Подлясці (Ю. Олексі). Проте і ситуація в країні, і партія були іншими.

Партії табору “Солідарності” в парламенті після поразки на виборах перейшли в опозицію до коаліції СЛД-ПСЛ. Було очевидно, що слід шукати шляхи до об'єднання. Одним з перших кроки до об'єднання почало робити ПЦ Я. Качинського. У травні 1994 р. йому вдалося дійти згоди з ЗХН і створити коаліцію *Союз для Польщі* (Пшимеже для Польські, ПП), до якого приєдналися інші право-центристські партії (ПЛ, РДР, ПК тощо). Але вже восени 1994 р. коаліція почала розпадатися. Не здобули підтримки серед населення інші партії та коаліції. Невдачею закінчилися спроби реанімувати правоцентристський ББВР, який невдовзі розпався (1996 р.). Певний резонанс мало тільки об'єднання УД з КЛД, яке завершилося в квітні 1994 р. утворенням єдиної партії – *Унії свободи (Унії вольносці, УВ)*. Партію очолив Т. Мазовецький. Через рік його замінив Л. Бальцерович. Однак суперечки в партії не припинилися. До кінця 1995 р. у Польщі було зареєстровано 270 партій.

У період конфронтації з коаліцією різко впав авторитет президента Л. Валенси. Його хаотичні дії, авторитарні тенденції, боротьба проти всіх дестабілізували державу. Не надихала слухачів риторика президента, яка не вирізнялася претензіями на інтелегентність. Так, уряд Ю. Олексі він назвав “бандитським” і пообіцяв з ним розправитися. Його звинувачували в тому, що він оточує себе людьми із сумнівною репутацією, до яких належав, зокрема, його колишній водій, а потім керівник канцелярії президента М. Ваховський. Не додавали авторитету президенту його сини. Стало відомо, що Богдан Валенса займав офіцерські посади в гданському відділі Управління охорони держави (УОП), не маючи необхідної освіти. Славомір Валенса збив автомобілем перехожу, за що був засуджений; подібний випадок стався з Пшемиславом Валенсою, який провадив машину “під хмелем”.

Уряд Ю. Олексі почав діяльність в умовах пропагандистського обстрілу ЗМІ, які називали його “комуністичним”, звинувачували в реставрації ПНР. Конфлікт з президентом тривав, католицька церква зайняла антиурядові позиції, лякаючи вірних поверненням “комуни”. Ситуація загострилася, коли прем’єр, всупереч наполяганням президента, в травні 1995 р. здійснив офіційний візит до Москви для участі в урочистостях з приводу 50-річчя перемоги у Другій світовій війні. Разом з тим, правління коаліції СЛД-ПСЛ супроводжувалося загальним поліпшенням економічного становища країни. У 1994 р. загальна продукція господарства зросла на 5,2 %, а в 1995 р. – на 7 %. Зменшилася інфляція (до 29 %), а також бюджетний дефіцит. Постійно зростали закордонні інвестиції, які досягли рекордного рівня 5,2 млрд. доларів у 1996 р. У вересні 1994 р. Лондонський клуб інвесторів скасував 6,5 млрд. доларів боргів Польщі (з 14 млрд.), а МВФ надав чергові кредити на суму 1,3 млрд. доларів. Це дало змогу з 1 січня 1995 р. провести *деномінацію злотого*: один новий злотий обмінювався на 10 тис. старих; але впродовж двох років в обігу залишалися старі і нові купюри. Спостерігався спад соціальних конфліктів: у 1994 р. було 429 страйків (1993 р. – 7443), а у 1995 р. – 42. У 1994 р. сейм ухвалив програму *Стратегія для Польщі*, розроблену під керівництвом віце-прем’єра Г. Колодко. Вона спиралася на засади бюджетної рівноваги, посилення ролі соціальної допомоги. Водночас коаліція загальмувала приватизацію, посиляючися на небезпеку зловживань. Якщо в 1993 р. в рамках приватизації було продано 48 державних спілок, то в наступні роки ця цифра постійно зменшувалася (1994 р. – 36, 1995 р. – 26, 1996 р. – 11). Натомість зросла кількість підприємств, які підлягали комерціалізації – перетворенню в акціонерні державні підприємства, що залишалися під наглядом держави.

У центрі подій 1995 р. були другі **президентські вибори**, які повинні були відбутися в листопаді. Навесні більшість партій і коаліцій провели з’їзди, на яких були висунуті кандидати в президенти. Претендентами на вищу державну посаду виступили 30 осіб, які повинні були представити заявки зі 100 тис. підписів. Проте Державна виборча комісія зареєструвала 17 кандидатів. Серед них найбільш реальними були Я. Куронь (УВ), А. Квасьневський (СДРП), В. Павляк (ПСЛ) і Л. Валенса. Під час передвиборчої кампанії три претенденти зняли свої кандидатури на користь Л. Валенси і один – Я. Ольшевського. Остаточну участь взяли участь 13 кандидатів.

Виборча боротьба, як і раніше, була наповнена взаємними звинуваченнями, популістськими обіцянками, радикальними гаслами. Частина претендентів, за якими не стояли поважні політичні сили, використали вибори для самореклами і пропаганди своїх ідей (голова ПППП Л. Бубель, президент Національного польського блоку Г. Гронкевич-Вальтз, лідер Унії реальної політики Я. Корвін-Мікке та ін.). Представник УВ Я. Куронь хоча й представляв ліберальне крило політикуму, але запропонував програму, що була зрозумілою переважно інтелігенції. 41-річний лідер СДРП А. Квасьневський був серед фаворитів марафону завдяки високій особистій культурі, апеляції до всіх суспільних станів. В організації кампанії йому допомагав великий штаб з участю французьких спеціалістів. Кандидат об’їхав більшість регіонів країни, зустрічаючися з виборцями, на яких знаходив спільну мову з різними людьми. Взяв участь у концерті рок-групи “Топ Ван”, яка спеціально написала пісню “Оле Олек”. Виборчий штаб А. Квасьневського очолила екстравагантна віце-міністр МОН *Данута Ваньк*. Лідер селянської “Самооборони” А. Леппер побудував виборчу кампанію на критиці всієї польської політичної еліти, популістських гаслах і демагогії егалітарного спрямування. Передвиборча програма В. Павляка (ПСЛ) наголошувала на центристських ідеях, які повинні були протистояти лівим і правим, захисті прав та інтересів села. Л. Валенса почав кампанію, не маючи визначеної політичної підтримки. Стрижнем його програми була ідея конфрон-

тації з СЛД, який нібито прагне реставрувати владу комуністів, а також підкреслення загрози для Польщі, що виходить від Росії. Під час передвиборчої боротьби частина НСЗЗ “Солідарність”, ЗХН, РДР та інших партій переорієнтувалася на підтримку Л. Валенси, щоб не допустити обрання А. Квасьневського. Виборче гасло Л. Валенси звучало так: “Кандидатів є багато – Лех Валенса тільки один”.

Голосування відбулося 5 листопада 1995 р. У ньому взяли участь 64,7 % виборців. Жоден з кандидатів не набрав 50 % голосів, щоб бути обраним у першому турі. Найбільше голосів здобув А. Квасьневський – 35,1 %, далі йшли Л. Валенса (33,1 %), Я. Куронь (9,2 %), Я. Ольшевський (6,86 %), В. Павляк (4,3 %) та ін. У другий тур вийшли А. Квасьневський і Л. Валенса. Серед електорату А. Квасьневського найвагомішу роль відіграли пенсіонери (33,7 %) і безробітні (38,1 %); у його конкурента – підприємці (38,7 %) і пенсіонери (39,7 %), в той час як підтримка робітників і селян в обох була майже однаковою.

Перед другим туром голосування, призначеним на 19 листопада, політична атмосфера в країні стала напруженою. Обидва претенденти та їхні штаби вдалися до взаємних звинувачень в обмані та шахрайстві. Прибічники Л. Валенси звинуватили А. Квасьневського в тому, що він не закінчив Гданського університету, але подавав, що має вищу освіту, а його дружина Йоланта не сплатила податків з акцій страхового товариства “Поліса”. Штаб А. Квасьневського відповів звинуваченнями Л. Валенси у несплаті податку з премії 1 млн. доларів, яку той одержав від американської кінокомпанії “Ворнер бразерс” в 1989 р. Вирішальну роль у зміні настроїв виборців на

*Рис.84. Президент
Александр Квасьневський.*

користь А. Квасьневського відіграли прямі телевізійні дебати обох претендентів 12 і 15 листопада. Інтерес до них був величезний: їх дивилися 72 % населення. Під час дебатів А. Квасьневський представляв помірковану позицію демократа і прихильника національної згоди, в той час як Л. Валенса обрав агресивний тон звинувачень опонента у комуністичному минулому. Спокійні відповіді А. Квасьневського вивели з рівноваги Л. Валенсу, який повівся неетично щодо нього. Соціологічні опитування показали, що 76 % тих, хто дивився теледебати, визнали перевагу А. Квасьневського і вирішили голосувати за нього. У другому турі голосування за лідера СЛД проголосували 51,7 % виборців, а за Л. Валенсу – 48,28 % при явці до урн 68,2 % від кількості всіх виборців. Вирішальну роль зіграли молоді поляки, які голосували за А. Квасьневського. Праві сили ще намагалися піддати сумніву результати виборів, але Верховний суд визнав їх дійсними. Обрання “лівого” президента було неприємною несподіванкою для правих, але відбивало настрої поляків, розчарованих у політичних і моральних якостях колишньої антикомуністичної опозиції.

Л. Валенса, залишаючи уряд президента, вирішив на завершення “траснути дверима”. 19 грудня 1995 р. він запросив до своєї резиденції вищих державних діячів Польщі і під час зустрічі міністр внутрішніх справ А. Мільчановський оголосив, що є документи про співпрацю прем’єра Ю. Олекси з російською розвідкою в 1982-1983 рр. Політичний скандал набув розголосу і негативно позначився на іміджі Польщі в світі. Було розпочато слідство, матеріали якого були опубліковані у т.зв. “Білій книзі”, яка доводила безпідставність звинувачень прем’єра. Восени того ж року слідство було припинене. Але 24 січня 1996 р. Ю. Олекси подав у відставку. Новим прем’єром було затверджено

В. Цімошевича (СЛД). У новому уряді СЛД зберіг переваги, здобувши посади міністра закордонних справ (Д. Росаті), внутрішніх справ (З. Семьонтовський); міністерство оборони очолив людовець С. Добжанський; керівником управління Ради міністрів став Л. Міллер (СЛД). Через рік з уряду відійшов віце-прем'єр Г. Колодко, а його місце посів М. Белька з СЛД. Новий уряд продовжував проводити попередню політику. Суспільні настрої заспокоїлися. У лютому 1996 р. був проведений референдум з питань приватизації. У ньому взяли участь тільки 32,4 % виборців, з яких 95,5 % висловилися за загальну приватизацію з допомогою приватизаційних бонів. Але результати референдуму не були визнані обов'язковими.

Уряд розпочав **реформу державної адміністрації**, яка увійшла в дію з 1 січня 1997 р. Згідно з нею, було зменшено кількість міністерств і відомств, визначено політичні і адміністративні посади. Це пояснювалося потребою фахових, а не політичних дій. У червні 1996 р. сейм ухвалив закон про цивільну службу, який вимагав семирічної практичної роботи в галузі для кандидата на керівні посади в державній адміністрації. Було впорядковано діяльність спецслужб (УОП, військова розвідка). Коаліція добилася внесення поправок до закону про переривання вагітності, які скасували попередні обмеження. 11 квітня 1997 р. сейм ухвалив Закон про люстрації. Згідно з ним, усі кандидати в посли, на високі урядові й адміністративні посади повинні були скласти декларації про можливу співпрацю із спецслужбами ПНР. Після заміни керівника Генштабу ВП, яким став генерал Г. Шумський, активізувалися процеси реорганізації армії, яка у 1995 р. налічувала 248 тис. солдат і офіцерів, 1721 танк, 299 літаків і 3 підводних човни. Результати діяльності уряду позитивно позначилися на економіці: глобальна продукція зросла на 6 %, промисловості – на 8,5 %; інфляція знизилася на 18,5 %. Польща стала однією з найбільш динамічних країн посткомуністичного табору.

Політична сцена Польщі після президентських виборів зазнала подальших змін. Навесні 1996 р. 30 % опитаних висловлювали підтримку СЛД, 15 % – “Солідарності”, 12 % – УВ, 9 % – ПСЛ. Зміцнення впливу коаліції змусило праві сили до консолідації. Ініціатива вийшла з боку НСЗЗ “Солідарність”. У червні 1996 р. її лідер М. Кшаклевський утворив блок *Акція виборча “Солідарність”* (АВС), до якого закликав вступити інші партії та групи, що виникли на базі профоб'єднання. Незабаром до АВС приєдналися ПЦ, ЗХН, ББВР, РДР та ін. З кінця 1995 р. почав монтувати свою партію *Рух відбудови Польщі* (РОП) Я. Ольшевський. На початку 1997 р. консервативна партія об'єдналася з групами лібералів і християн-людовців, утворивши *Консервативно-народну партію* (Стронніцтво консервативно-людове, СКЛ), яка невдовзі приєдналася до АВС. Опозиційні партії зробили ставку на підготовку до майбутніх парламентських виборів 1997 р.

Навесні 1997 р. проявилися розбіжності в стосунках членів правлячої коаліції. Лідер ПСЛ В. Павляк мав зустрічі з президентом і керівниками СЛД, наполягаючи на зміні розподілу посад в уряді на користь ПСЛ. Ціною поступок на користь ПСЛ кількох високих урядових посад вдалося зберегти коаліцію. Водночас у пресі з'явилися повідомлення про те, що В. Павляк проводить таємні переговори з М. Кшаклевським про утворення коаліції ПСЛ-АВС після майбутніх парламентських виборів. У липні 1997 р. Польща зазнала великих збитків від повені: постраждали чимало міст, розташованих у басейні р. Одри (в т.ч. Вроцлав), загинуло кілька десятків людей, було завдано шкоди сільськогосподарським угіддям. ПСЛ виступило з вимогою надати термінову допомогу селу, погрожуючи поставити питання про вотум довіри уряду. Уряд не піддався тиску; і в кінці серпня 1997 р. людовці винесли питання про недовіру уряду (в якому були й міністри ПСЛ) на розгляд сейму. Рішення не пройшло, але стало зрозуміло, що коаліція СЛД-ПСЛ доживає останні дні.

Підготовка до виборів збіглася із **завершенням роботи над новою конституцією** Польщі. Конституційна комісія Національних зборів підготувала проект, який 2 квітня 1997 р. був схвалений парламентом (451 за, 40 проти, 6 утрималися). Процедура передбачала проведення загального референдуму з Основного закону, що був призначений на 25 травня 1997 р. Опозиція, підтримувана костелом, намагалася чинити спротив прийняттю конституції, пропонуючи винести на референдум також т.зв. “громадський проект”, підготовлений членами АВС. Сейм відкинув таку можливість і на референдумі був представлений тільки проект, схвалений Національними зборами. 25 травня в референдумі взяло участь лише 42,86 % виборців, з яких більшість підтримала проект (52,77 % за, 45,89 % проти). Конституцію було прийнято, 16 липня президент підписав її, й вона стала чинною з 17 жовтня 1997 р.

Основний закон складається з 13 розділів і 273 статей, які чітко регулюють розподіл законодавчої, виконавчої та судової влади, окреслюють функціонування територіального самоврядування, демократичні права громадян, цивільний контроль за армією. Польща визначена як “демократична правова держава, яка реалізує засади соціальної справедливості” (ст. 2). Стосунки між державою і церквою встановлюються на засадах “автономії і взаємної незалежності”, прокламується свобода совісті і віровизнань. Законодавча влада належить *Національним зборам*, які складаються з *сейму* (460 послів) і *сенату* (100 послів), котрі обираються прямим, таємним, рівним і пропорційним голосуванням на чотири роки. Посли не можуть поєднувати виконання своїх функцій з адміністративними; послами не можуть бути судді, прокурори, солдати і представники спецслужб. Сейму підпорядковано вищий контрольний орган – *Верховну палату контролю*. Сейм обирає дев’ять суддів *Конституційного трибуналу*, склад *Державного трибуналу*, частину членів *Крайової ради юстиції* й *Крайової ради радіофонії і телебачення*, голову *Національного банку*. Виконавчу владу здійснюють *президент* і *Рада міністрів*. Президент обирається на загальних виборах строком на п’ять років і може залишатися на посаді не більше двох термінів. Компетенції президента порівняно з “Малою Конституцією” звужені на користь голови Ради міністрів і уряду (урядові рішення президента вимагають обов’язкового підпису прем’єра), але він зберіг право вето постанов сейму, яке може бути подолане лише 3/5 голосів при повторному розгляді. Президент є головнокомандувачем збройних сил, головою *Ради національної безпеки* (РНБ), він призначає голову уряду і за його представленням – міністрів. Уряд повинен затверджуватися сеймом за поданням президента впродовж 14 днів від призначення; якщо цього не сталося, то уряд призначається сеймом. Суди є незалежні від влади; суддів затверджує президент за представленням Крайової ради юстиції, і вони виконують обов’язки пожиттєво. Конституція передбачає функціонування органів місцевого самоврядування, з яких названо лише гміну, але застережено також діяльність інших. Територіальне самоврядування представлено “установчими” (представницькими) та виконавчими органами (ради, сеймики), які обираються виборцями. Представників місцевої державної адміністрації (воєводів, старост, війтів) призначає голова уряду за погодженням з представницькими органами. Розділ II докладно визначає особисті, політичні, економічні, соціальні і культурні права громадян, засновані на “природній і незнищенній гідності людини”, а ст. 35 гарантує національним та етнічним меншинам свободу збереження та розвитку власної мови, звичаїв, традицій і культури. Конституція передбачає проведення загального референдуму з особливо важливих державних питань, результати якого є обов’язковими для влади, якщо в ньому візьмуть участь більше половини виборців. У ситуаціях, що загрожують безпеці держави, передбачене запровадження надзвичайного стану, який оголошується президентом за поданням голови уряду.

Конституція була прийнята у розпал **передвиборчої боротьби**, ознаки якої проявлялися від початку 1997 р. До них з посиленою енергією готувалася опозиція. 1 травня вже традиційно відбулися сутички між прибічниками лівих і правих сил, а радикальна молодь закидала яйцями і помідорами президента та деяких міністрів СЛД. Певне заспокоєння настроїв вніс *черговий візит до Польщі папи Іоанна Павла II* 31 травня – 10 червня 1997 р., під час якого він закликав до самовдосконалення на моральних засадах християнства і релігійної толерантності. Однак після його від'їзду політичні пристрасті розгорілися з новою силою. У серпні 1997 р. газета “Жице” (Життя) опублікувала матеріали, які повинні були свідчити про зв'язок президента А. Квасьневського з російським агентом В. Алгановим, відомим ще по “справі” Ю. Олекси. Президент довів фальсифікат і подав на газету в суд. Напередодні виборів фактично всі політичні партії та блоки, включаючи ПСЛ, виступили проти СЛД.

Парламентські вибори відбулися 21 вересня 1997 р. при низькій активності громадян: у них взяли участь лише 47,9 % виборців. Вони принесли несподіваний успіх блоку АВС, за який проголосували 33,8 % голосуючих, що дало 201 мандат в сеймі. СЛД залишився на другому місці, отримавши 27,1 % голосів і 164 місця. УВ здобула 13,37 % голосів і 60 місць. Тільки на четвертому місці опинилося ПСЛ (7,31 % і 28 місць), далі йшов Рух відбудови Польщі (РОП) – 5,56 % і 6 місць. Поза парламентом залишилися Унія праці та інші угруповання. У сенаті АВС мав 51 мандат, СЛД – 28, УВ – 8, ПСЛ – 3, РОП – 5, незалежні – 5. Внаслідок виборів СЛД виявився в ізоляції й перейшов у конструктивну опозицію. Після тривалих дискусій у парламенті сформувалася коаліція АВС і УВ. Маршалком сейму був обраний *Мацей Пляжинський* (АВС), сенату – католицька фундаменталістка *Аліція Гжеськовяк* (АВС). За попередньою традицією представники опозиції (СЛД і ПСЛ) очолили кілька сеймових комісій. Прем'єром став професор економіки *Єжи Бузек*, рекомендований АВС; посаду віце-прем'єра і міністра фінансів посів Л. Бальцерович (УВ), другого віце-прем'єра і міністра внутрішніх справ – Я. Томашевський (АВС); на чолі МЗС став Б. Геремек (УВ), МОН – Я. Онишкевич (УВ), міністерства юстиції – Г. Сухоцька (АВС).

Уряд АВС-УВ. Новий уряд критично оцінив діяльність попередників і розпочав зміцнення своїх позицій із заміни людей на керівних посадах. До початку 1998 р. було замінено на посадах дві третини воєводів і віце-воєводів. Лідер АВС М. Кшаклевський публічно оголосив, що має можливість заповнити 4 тис. державних посад. Адміністративний апарат швидко зростає. Коаліція АВС-УВ змушена була рахуватися з думкою президента, оскільки не мала двох третин голосів у сеймі, щоб подолати його вето. У парламенті коаліція робила спроби скасувати частину законів, схвалених попереднім складом, але зустріла опір з боку А. Квасьневського. Їй вдалося затвердити кілька попередніх законів, зокрема, скасувати поправки до закону про аборти, повернувшись до старих обмежень. Пріоритетною справою для нового складу парламенту стала ратифікація Конкордату з Ватиканом. 8 січня 1998 р. сейм ухвалив рішення про ратифікацію угоди і невдовзі президент поставив свій підпис під ратифікацією. 23 вересня 1998 р. сейм прийняв закон про створення *Інституту національної пам'яті* (ІНП), який повинен займатися слідством у справі злочинів, вчинених проти поляків в роки Другої світової війни і ПНР. Президент наклав на нього вето, але коаліція, притягнувши на свій бік ПСЛ, подолати президентське вето. Оскільки повноваження директора ІНС дуже широкі, закон передбачає його обрання 3/5 голосів сейму. Це дало підстави опозиції блокувати обрання директора. Тільки в червні 2000 р. директором став правник професор *Леон Керес*. Інститут налічує понад 1 тис. працівників і обходиться державі у 85 млн. злотих на рік.

Вибори 1997 р. призвели до **змін на політичній сцені**. Більшість аналітиків пов'язувала поразку СЛД не стільки з політикою попереднього періоду (назагал кількість прибічників СЛД зросла на 7 %), скільки з об'єднанням правоцентристських сил. Склалася ситуація, протилежна 1993-1995 рр.: тепер при лівому президенті діяв правоцентристський уряд. На черговому з'їзді СДРП в грудні 1997 р. партію очолив енергійний *Лешек Міллер*. У травні 1999 р. СДРП саморозпустилась, а СЛД перетворився на єдину партію на чолі з Л. Міллером. Зміни відбулися в інших партіях. В Унії праці (УП) на зміну Р. Бугаю прийшов *Марек Поль*, який почав зближення з СЛД. АВС з виборчого блоку, який об'єднав 35 організацій, наприкінці 1997 р. перетворився на політичну партію *Суспільний рух АВС* (Рух сполечний АВС), очолювану М. Кшаклевським. Але єдність партії залишалася проблематичною через претензії лідерів ЗХН. РОП розколовся на дві фракції – Я. Ольшевського і А. Мацєрєвича. Не знайшов собі місця в існуючих партіях Л. Валенса, який розпочав створювати власну – Християнську демократію III Речіпосполитої. Але вона не набула популярності. Харизма лідера “Солідарності” відходила у минуле. ПСЛ відкликала з посади голови В. Павляка і вибрала на його місце Я. Каліновського.

Уряд Є. Бузека розпочав **реалізацію реформ**, які містилися у виборчій програмі АВС. Лідери блоку запевняли громадськість, що вони покінчать з бюрократизмом і принесуть відчутне поліпшення добробуту населення. Опозиція намагалася довести, що одночасне проведення реформ негативно позначиться як на бюджеті, так і на громадянах. Проте уряд діяв згідно з взятими зобов'язаннями. Великої ваги він надав **реформі адміністративно-територіального устрою**. Урядовий проект передбачав утворення 12 воєводств замість 49, відбудову мережі повітів. У сеймі розгорнулася гостра дискусія, в якій ПСЛ заперечувала проти повітової організації, а СЛД вимагав створення 16 воєводств. Після тривалих суперечок, в яких немало роль відіграло регіональне лобі, 18 липня 1998 р. сейм ухвалив закон, який запроваджував 16 воєводств і 436 повітів. У жовтні того ж року були проведені вибори до представницьких органів місцевої влади на всіх щаблях. У них взяли участь в середньому 46 % виборців, найбільше мандатів здобули кандидати АВС, на другому місці – СЛД. З 1 січня 1999 р. набрав чинності новий адміністративний устрій країни. 16 воєводств повинні були відповідати регіонам: Нижньосілезьке (Вроцлав), Куявсько-поморське (Бидгощ), Лодзінське (Лодзь), Люблінське (Люблін), Любуське (Гожув Великопольський), Малопольське (Краків), Мазовецьке (Варшава), Опольське (Ополе), Підкарпатське (Жешув), Подляське (Білосток), Поморське (Гданськ), Сілезьке (Катовіце), Свєнто-кжиське (Кельце), Вармінсько-мазурське (Ольштин), Великопольське (Познань) Західнопоморське (Щецин). Запровадження нового поділу виявилось коштовним заходом, внесло чимало хаосу в діяльність влади, викликало емоційні спалахи і протести.

Гостра політична боротьба розгорнулася в парламенті навколо нового **закону про люстрації**, схваленого сеймом у червні 1998 р. Він посилив контроль за вищими державними урядовцями і розширив повноваження спеціального *Люстраційного суду*, який дає оцінку правдивості декларацій. Закон, скерований переважно проти посткомуністів, боляче вдарив передусім по колишньому табору “Солідарності”. Перед судом стали М. Юрчик, лунали звинувачення на адресу прем'єра Є. Бузека, які згодом були визнані безпідставними. Восени 1999 р. прем'єр Є. Бузек змусив піти у відставку свого заступника і міністра ВС Я. Томашевського, який, будучи звинуваченим у співпраці зі спецслужбами ПНР, відмовився скласти декларацію до Люстраційного суду. Восени 1998 р. увійшов в дію закон про скасування смертної кари. Побожовання громадськості, що це призведе до зростання злочинності, виявилися даремними.

На початку 1999 р. розпочалася реалізація **реформ системи охорони здоров'я і пенсійного забезпечення**. Вони зустріли неоднозначну реакцію громадськості й спричинили соціальні конфлікти. Була ліквідована державна служба охорони здоров'я, на її місце запроваджено т.зв. *Каси хворих* (фонди), які фінансують лікування громадян і забезпечують лікарні з коштів, відрхованих на соціальне забезпечення. Однак цих коштів виявилось недостатньо, що спонукало швидкий розвиток приватної медицини. Наслідком пертурбацій стали страйки лікарів і допоміжного медичного персоналу навесні та влітку 1999 р. Однак інших способів розв'язання проблеми уряд запропонував не зміг. Реформа пенсійного забезпечення полягає в укладанні договору страхування з різними страховими компаніями і перекладання тягаря виплат з держави на недержавні організації.

З 1 вересня 1999 р. розпочалася **реформа системи освіти**, яка триватиме кілька років. Вона передбачає поступовий перехід до триступеневої середньої школи: 6-річної основної, 3-річної гімназії та 3-річного ліцею. У вищій школі запроваджено 3 або 4-річний "ліценціат" (базову вищу освіту) і 2 або 3-річний "магістеріум" (фахова вища освіта). Кращі студенти продовжують навчання в 4-річній "докторантурі" (аспірантурі). Для вчителів введені шість кваліфікаційних категорій, які впливають на зарплату й спонукають до вдосконалення знань і вмінь. Міністерство національної освіти зробило акцент на підготовці сучасних освітніх програм і різноманітних посібників, призначивши для цього значні кошти. Наслідком стало значне якісне і кількісне зростання ринку методичного забезпечення навчання – посібників, приладів, відеофільмів, комп'ютерних програм і CD-дисків. Натомість викликали невдоволення населення спроби зменшення кількості шкіл на селі й організації "збірних" шкіл із довозенням учнів. Загальна переорієнтація освіти на підготовку молоді до практичної діяльності супроводжується закриттям професійних шкіл, переходом частини вчителів на роботу в інші, більш високооплачувані галузі.

Економічна ситуація в 1998-1999 рр. залишилася стабільною, хоча темпи зростання уповільнилися (4,8 % приросту в 1998 р.) і дещо зросло безробіття. Відкриття ринку для імпорту сільськогосподарської продукції західних країн негативно відбилася на прибутках польських селян. Цей факт використали члени селянської "Самооборони", блокуючи в січні 1999 р. 114 основних шляхів сполучення. Переговори з керівником "Самооборони" А. Леппером не дали результатів і уряд застосував силові методи для розблокування доріг. У результаті сутичок були поранені з обох сторін. Селяни все більш наполегливо вимагали проведення протекціоністської політики.

Восени 1999 р. з'явилися **тріщини у коаліції АВС-УВ**. Труднощі проведення реформ зумовили зниження популярності уряду. Дослідження стану суспільної свідомості, які регулярно проводилися Центром вивчення громадської думки (ЦБОС), показали, що у вересні 1999 р. 40 % опитаних підтримували СЛД, а 20 % – АВС, тоді як на початку року ці цифри були відповідно 32 % і 30 %. Пенсійна реформа спричинила конфлікт між віце-прем'єром Л. Бальцеровичем і головою Управління соціального забезпечення (ЗУС) С. Альотем. Він закінчився відставкою другого. Л. Бальцерович неодноразово критикував політику та кадрові призначення прем'єра Є. Бузека, вимагав зміни кадрів, які призначалися керівниками АВС без погодження з УВ. У червні 2000 р. коаліція остаточно розпалася через конфлікт зі скасуванням прем'єром результатів виборів президента Варшави з числа членів УВ (при підтримці фракції СЛД). УВ вийшла з коаліції й відкликала з уряду своїх міністрів. На їх місце Є. Бузек включив діячів АВС. Однак на цьому скандали в уряді не закінчилися: під різними звинуваченнями і приводами відходили у відставку інші міністри: у березні 2000 р. пішов міністр фінансів А. Хроновський, в липні – міністр юстиції Л. Качинський.

Восени 2000 р. мали відбутися чергові **президентські вибори**. Праві сили за будь-яких умов прагнули не допустити переобрання А. Квасьневського. З цією метою 2000 р. у ЗМІ на нього з'явилися численні “компромати”. Спочатку поширили відеозйомку урочистостей на цвинтарі в Харкові у вересні 1999 р., коли президент виглядав не зовсім тверезим. Напередодні виборів штаб М. Кшаклевського виготовив новий відеофільм, в якому президент і його міністр М. Сівець пародіювали папу. Фільм викликав обурення віруючих, але не підважив авторитету А. Квасьневського, який вміло виконував функції на найвищій державній посаді. На виборах конкуренцію А. Квасьневському склали 13 претендентів, серед яких були М. Кшаклевський (АВС), незалежний А. Олеховський, Я. Каліновський (ПСЛ), Я. Ольшевський (РОП), А. Леппер (“Самооборона”), Л. Валенса (ХД) та ін. 8 жовтня відбувся перший і єдиний тур виборів. Вже у першому турі А. Квасьневський здобув 53,9 % голосів і залишився президентом на другий строк до 2005 р. М. Кшаклевський здобув 15,7 % голосів, пропустивши вперед себе А. Олеховського (17,3 %), якому не зашкодило визнання свого зв'язку зі спецслужбами ПНР.

Президентські вибори 2000 р. засвідчили зміщення суспільних настроїв вліво. Наступного року мали відбутися **вибори до парламенту**, до яких треба було підготуватися. Наприкінці 2000 р. АВС почав розпадатися. Частина його діячів разом з М. Плажинським вийшла з об'єднання і спільно з А. Олеховським і Д. Туском утворила *Громадянську платформу* (Платформа обивательська, ПО). Брати Я. і Л. Качинські знов організували власну партію *Право і справедливість* (ПіС); частина діячів ЗХН і СКЛ (Я.М. Рокіта) заснували *Союз правіці* (Пшимеже правіці, ПП) на чолі з К. Уяздовським. У травні 2000 р. Л. Бальцерович залишив крісло голови УВ, а на його місце прийшов Б. Геремек; через відхід частини діячів (Д. Туск) вплив партії послабилися.

Напередодні парламентських виборів 2001 р. уряд Є. Бузека був змушений долати серйозні труднощі, пов'язані із зростанням бюджетного дефіциту. Авторитет команди АВС падав: у вересні 2001 р. тільки 10 % населення довіряли їй. Набули розголосу нові скандали, пов'язані з фінансовими махінаціями Закладу соціального страхування “Жице” (Життя), польсько-німецького фонду “Поеднання”, які завдали шкоди державі на багато мільйонів злотих. Перед виборами посла АВС і УВ в сеймі змогли ще раз об'єднатися, щоб прийняти *новий виборчий закон*. Згідно з ним розподіл мандатів у сеймі проводився на користь партій, які здобули менше голосів. На вибори СЛД пішла в союзі з Унією праці (УП) під гаслами наведення порядку в управлінні державою, ліквідації бюджетного дефіциту. Вибори відбулися 23 вересня 2001 р. під сильним враженням польської громадськості від терористичних замахів ісламських радикалів у Нью-Йорку і Вашингтоні 11 вересня. У голосуванні взяли участь 46,3 % виборців. За коаліцію СЛД-УП проголосувало 41 % (216 мандатів в сеймі); ПО підтримали 12,7 % (65), “Самооборону” – 10,2 % (53), ПіС – 9,5 % (44), ПСЛ – 8,98 % (42), *Лігу посольських родин* (ЛПР) – 7,87 % (38). У сенаті СЛД-УП отримали 75 місць, Блок Сенат 2001 (частина членів АВС і УВ) – 15, ПСЛ – 4, “Солідарність” – 2, ЛПР – 2. Нищівної поразки зазнали АВС і УВ, які не подолали процентного порогу і не були представлені в сеймі (відповідно 5,6 % і 3,1 % голосів).

Нова політична ситуація в Польщі, однак, не давала підстав сподіватися на легке життя. Переможна коаліція СЛД-УП не мала вирішальної більшості в парламенті, але її керівники були налаштовані на більш прагматичне розв'язання суспільних проблем. До коаліції СЛД-УП приєдналося ПСЛ, що дало змогу отримати більшість у парламенті. На чолі уряду став лідер СЛД *Лешек Міллер*. Його заступниками стали М. Белька (СЛД) (фінанси), Марек Поль (УП) (інфраструктура) і Ярослав Каліновський (ПСЛ) (сільське господарство). З 12 міністрів більшість належала до СЛД, в тому числі МВС – К. Янік, оборони – Є. Шмайдзінський, закордонних справ – В. Цімошевич. Основну увагу уряд

спрямував на ліквідацію бюджетного дефіциту (88 млрд. злотих), яка вимагала схвалення непопулярних рішень, пов'язаних з економією коштів, а також на підготовку до вступу Польщі до ЄС.

Сейм очолив М. Боровський (СЛД), а його заступником став А. Леппер ("Самооборона"). Однак у грудні 2001 р. А. Леппер був зі скандалом відкликаний з посади в зв'язку з тим, що під час сеймового виступу без достатніх підстав звинуватив кількох міністрів у хабарництві і зв'язках зі злочинним світом. Крім того, сам лідер "Самооборони" не з'явився до суду в зв'язку зі звинуваченнями у подібній діяльності. Окремі факти свідчили про тоталітарні тенденції "Самооборони", зокрема використання демагогії і підбурювання традиційних фобій громадянства її лідером. У парламенті склалася також поміркована опозиція в складі ЛПР, ПіС.

Міжнародне становище і зовнішня політика. Зміст і спрямування зовнішньої політики Польщі, розроблені на початку трансформаційних змін, не зазнали суттєвих коректив. Ліва коаліція під час свого правління дотримувалася проєвропейської орієнтації, водночас проводячи обережну політику стосовно Росії. Серед пріоритетів зовнішньої політики Польщі 90-х років був вступ до НАТО і Європейського союзу. Свої надії на підтримку цих планів польські дипломати покладали на ФРН і Францію, взаємини з якими розвивалися найбільш успішно. 5 липня 1994 р. Польща підписала проєкт про індивідуальне партнерство з Північноатлантичним альянсом. У тому ж місяці американський президент Б. Клінтон зробив важливу заяву про те, що США підтримують розширення НАТО на схід, і ніхто не може перешкодити цьому процесу, а наприкінці року на сесії керівників держав-учасниць блоку було оголошено, що члени Вишеградської групи мають добрі шанси щодо прийому до цього оборонного союзу. Майже відразу погіршилися стосунки Польщі з Росією: президент Б. Єльцин не приїхав на відзначення 50-річчя Варшавського повстання, а прем'єр Росії В. Черномірдин відклав запланований візит до Польщі. Водночас на відзначення роковин повстання у Варшаві до Польщі з'їхалися багато високих зарубіжних гостей, а під час урочистостей президент ФРН Р. Герцог попросив вибачення у поляків за злочини німців під час Другої світової війни. Надалі Росія намагалася чинити всілякі перешкоди для розвитку добросусідських взаємин з Польщею.

Польська дипломатія докладала постійних зусиль для зближення із західними демократіями. Цій справі служили численні візити до Польщі керівників західних держав і закордонні виїзди польських керівників. Перші візити президента А. Квасьневського в січні 1996 р. були до Бонна і Парижа, а потім Брюсселя, де відбулися його переговори про вступ до НАТО. Президент, прем'єри і міністри закордонних справ Польщі здійснили низку візитів до країн-членів союзу з метою переконати їхніх керівників у доцільності приєднання Польщі, Чехії та Угорщини до НАТО. Авторитету додав Польщі той факт, що 1 січня 1996 р. вона на два роки була обрана непостійним членом Ради безпеки ООН. Це дозволило подолати бар'єри і 8 липня 1997 р. на сесії альянсу в Мадриді було прийнято рішення офіційно запросити Польщу, Чехію та Угорщину приєднатися до блоку. Восени того ж року у Брюсселі розпочалися переговори про механізм вступу Польщі до НАТО. Після тривалої підготовчої роботи 12 березня 1999 р. на урочистій сесії керівників держав-членів НАТО, присвяченій 50-річчю створення союзу, Польща разом з Чехією та Угорщиною стали повноправними членами цієї воєнно-політичної організації. У вересні того ж року в Щеціні було створено командування багатонаціонального корпусу Північ – Схід. Польські збройні сили взяли участь у миротворчих діях НАТО на Балканах.

У липні 1997 р. члени Європейського союзу запросили Польщу, серед п'яти інших країн, на переговори про вступ до ЄС. Спеціальна комісія ЄС 1998 р. високо оцінила

стан економіки Польщі, відзначивши водночас її відставання в галузі сільського господарства, розвитку інфраструктури комунікацій, фінансової системи, промислового виробництва, соціального забезпечення та освіти. Попри це 31 березня 1999 р. розпочалися офіційні переговори між представниками ЄС і Польщі про вступ до співтовариства. Було розроблено програму заходів, яку повинна здійснити Польща в 2000-2006 рр. (т.зв. “Агенда 2000”), щоб уніфікувати свої структури з європейськими. Реформи, яких вимагає ЄС, стосуються всіх сфер життя країни – права, фінансів, господарства, соціальних відносин, освіти, науки, культури і вимагають великих зусиль. Це стало причиною невдоволення певних верств, насамперед селян, які передбачають погіршення свого становища після приєднання до ЄС. Зондажі громадської думки, проведені навесні 2001 р., показали, що 55 % поляків підтримують входження країни до співтовариства, але 30 % – заперечують. Серед противників вступу різні націоналістичні й клерикальні кола, а також селяни, яких не влаштовує обмеження виробництва сільгосппродукції, запроваджене в ЄС. Серед частини населення ще залишаються побоювання щодо напливу закордонного капіталу, передусім німецького, який може скупити польські землі та майно. Незважаючи на певний опір, правлячі кола Польщі докладали зусиль до якнайшвидшого приєднання до ЄС і перетворення її на сучасну розвинену державу. 28 квітня 2000 р. з нагоди 1000-ліття з’їзду в Гнезно до Польщі прибуло багато зарубіжних гостей найвищого рангу; вони одностайно прийняли декларацію про прагнення до створення Європи “вільних суспільств, які живуть у мирі, безпеці й добробуті”. У червні того ж року у Варшаві пройшла конференція міністрів закордонних справ ООН, під час якої 107 держав підписали декларацію про зобов’язання дотримуватися основних засад демократії. Польща виступає палким прибічником європейської інтеграції. На всіх своїх кордонах вона підтримала і розвинула ідею створення “євро регіонів”, метою яких є зближення з сусідніми народами в процесі розв’язання спільних економічних, соціальних і культурних проблем. Найважливішими є євро регіони “Балтика” (Польща, Литва, Росія, Швеція, Данія), три польсько-німецькі (“Померанія”, “Про Європа Віадріана”, “Спрева – Ниса – Буг”), євро регіони “Ниса” (Польща, Німеччина, Чехія), “Татри” (Польща, Словаччина), “Карпати” (Польща, Словаччина, Угорщина, Україна), “Буг” (Польща і Україна).

Зближення із Заходом дещо зменшило активність Польщі на Сході. Найбільш динамічно розвивалися **взаємини Польщі та України**, чому сприяли дружні відносини, які встановилися між президентами Польщі А. Квасьневським і України Л. Кучмою. 21 травня 1997 р. під час візиту А. Квасьневського до Києва було підписано спільну *Декларацію президентів України і Польщі “До порозуміння і єднання”*, яка мала на меті покласти край психологічним упередженням, які ще існують серед частини населення обох країн. У ній підкреслювалося, що “на порозі XXI століття пам’ятаємо про минуле, але думаймо про майбутнє”. Обидва президенти висловили бажання “бачити Україну і Польщу у об’єднаній Європі”. Проте у взаєминах двох країн мали місце й складнощі, пов’язані з подоланням історичних стереотипів, які породжують взаємну недовіру, особливо серед частини населення західноукраїнських земель, конфлікти навколо польських історичних пам’яток в Україні. Щоб їх подолати, активізувалася діяльність польських та українських істориків у вивченні історичного спадку, проводилися спільні форуми підприємців. Для сприяння розвитку двосторонніх відносин створено Українсько-польську комісію з питань торгівлі та економічного співробітництва. Обсяг українсько-польського економічного співробітництва постійно зростає, але не перевищує 1 % у зовнішньоторговельному балансі. Основна частина товарообміну припадає на мінеральні продукти (40 %). Взаємини між двома країнами набули статусу “strate-

Історія Польщі

гічного партнерства”. Польща взяла на себе зобов’язання сприяти інтеграції України до європейських структур і НАТО.

Різного роду складнощі виникали в стосунках *Польщі з Росією*. Назагал Росія змушена була погодитися з вступом Польщі до НАТО, але з боку східного сусіда лунали погрози зменшення постачання енергоносіїв (насамперед нафти і газу). У січні 2000 р. польський уряд визнав персонами non grata дев’ять російських дипломатів, звинувачених у шпигунській діяльності; російський уряд вжив адекватних кроків. Хуліганські інциденти мали місце біля російського консульства в Познані, де група радикальних молодиків вдерлися на територію консульства і спалила російський прапор. Разом з тим, доволі успішно розвивалися економічні стосунки двох країн. Значно погіршилися відносини Польщі з Білоруссю в період правління там А. Лукашенка. Останній виступив із заявою, що від Польщі виходить загроза агресії проти Білорусі. Поступово поліпшилися взаємини з Литвою, і польські дипломати сприяли їй у вступі до НАТО і ЄС. Після відходу уряду В. Мечіара в Словаччині набули розвитку її стосунки з Польщею. Взаємини з країнами Азії, Африки і Латинської Америки були на другому плані польської дипломатії. Польща намагалася будувати їх на взаємних засадах. Натомість спільно з США та іншими країнами НАТО Польща однозначно підтримала і взяла участь у антитерористичній акції проти режиму талібів в Афганістані наприкінці 2001 – початку 2002 р., яка завершилася скиненням режиму руху Талібан.

Суспільство

Населення. На початок 2001 р. в Польщі проживало 38,644 млн. осіб. Загальною тенденцією другої половини ХХ ст. було зменшення натурального приросту населення, яка посилювалася в останнє десятиріччя століття. Якщо в 1990 р. приріст становив 4,1 %, то в 1999 р. він став від’ємним. Наслідком цього було загальне постаріння населення: понад 16 % поляків мали вік понад 60 років. У середньому кожна полька в репродуктивному віці мала 1,58 дитини. Натомість зросла середня тривалість життя – серед чоловіків з 66 до 69 років, жінок – з 75 до 77 років. Негативною тенденцією було послаблення і дегенерація молоді, яка не проходить медкомісії при наборі у військо. Фахівці стверджують, що це є наслідком зростання стресових ситуацій і поширення соціальних хвороб (алкоголізм, наркоманія, втрата соціальних позицій тощо). Разом з тим, упродовж останнього десятиріччя ХХ ст. в Польщі збереглася висока частка працездатного населення (в середньому 58 %) – один з найкращих показників у Європі. На 100 чоловіків припадає 106 жінок. За освітнім рівнем населення Польщі помітно відстає від розвинутих європейських країн: тільки 7 % мають вищу освіту, 37 % – повну середню і 26 % – неповну середню.

Основна маса населення проживає в містах – близько 62 %, решта в селах – 38 %. У 1997 р. було 845 міст, з них 42 з населенням понад 200 тис. осіб. У столиці Варшаві проживало близько 1,7 млн. осіб. До великих міст (понад 500 тис.) належать Лодзь (850 тис.), Краків (750 тис.), Вроцлав (650 тис.), Познань (600 тис.) За зайнятістю населення розподілене таким чином: у сільському господарстві – 28 %, промисловості – 24 %, сфері послуг – 24,7 %, торгівлі – 12,3 %, будівництві – 5,6 %, транспорті і зв’язку – 5,4 %. Особливістю Польщі є значна кількість осіб з подвійною професійною діяльністю (до 20 %). За останні роки постійно зростала кількість населення, зайнятого у сфері послуг, торгівлі і комунальному господарстві, і зменшувалася – у сільському господарстві. Значно зросла, досягнувши 2,4 млн. осіб, частка населення, яка утримується за власний рахунок (підприємці, торговці, особи вільних професій), що становить т.зв. “середній клас”. Якщо кількість людей, зайнятих у бюджетній сфері, за останнє

690

десятиріччя зменшилася незначною мірою (з 2,4 до 2,2 млн. осіб), то кількість осіб у приватному секторі помітно зросла – на 27,7 % (з 4,4 до 5,6 млн. осіб).

Назагал рівень життя населення за останнє десятиріччя XX ст. дещо зріс. Споживання основних харчових продуктів постійно збільшувалося і в 1997 р. на 50 % перевищило рівень 1990 р. Змін зазнала структура споживання: зменшилася частка м'ясних продуктів, але зросла овочевих і молочних. Поліпшилася ситуація з використанням побутової техніки. У 1998 р. кольоровий телевізор мали 93,9 % родин, відеомагнітофони – 55,8 %, особисті комп'ютери – 10,2 %, легкові автомобілі – 44,5 %. У 1999 р. майже 4 млн. осіб користувалися мобільним телефонним зв'язком. Зросли можливості подорожей по світу і відпочинку за межами країни. Динаміку змін можна зауважити в кожному населеному пункті: з'явилися нові приватні магазини, супермаркети, приватні заклади різного плану, численні автомобілі закордонних марок тощо. З другого боку, більш контрастним став поділ суспільства на багатих і бідних при повільному зростанні частки “середнього класу”. Новим і постійним явищем стало безробіття, рівень якого хоча й коливався, досягнувши апогею в 1993 р. (2,9 млн. осіб, 16,4 % працездатного населення), але постійно перевищував 10 %. Соціальна допомога безробітним з боку держави і благодійних організацій не могла компенсувати матеріальних і моральних втрат, залишаючись однією з кардинальних проблем суспільства. Певною мірою ситуація зрівноважується тим, що близько 600 тис. поляків щорічно виїжджають на різноманітні роботи до США і країн Західної Європи. Значна частина населення східних воєводств виживає за рахунок прикордонної торгівлі з колишніми республіками СРСР.

Суспільні відносини. Системні трансформації, які відбулися в Польщі, характеризувалися становленням *ліберально-демократичної моделі устрою*, основними ознаками якої є політичний плюралізм і демократичні засади правління, главенство права і громадянських свобод, ринкова економіка на принципах співіснування різних форм власності з перевагою приватної. Дві головні системні ознаки – демократія і ринкові відносини (“капіталізм”) – утвердилися в свідомості більшості поляків (у 1999 р., згідно з дослідженнями ЦБОС, 67 % поляків схвалювали зміну устрою в країні). Правда, індивідуальне й групове сприйняття нових реалій Польщі значно різнилося. Основна маса населення сприймала демократію і ринок через призму їх нинішнього стану в розвинутих західних країнах, не завжди погоджуючися з необхідністю проходження тривалих “проміжних стадій” для досягнення суспільства “загального споживання”.

Головним змістом економічної трансформації стала *приватизація* державних підприємств. До 1998 р. нею було охоплено 6129 закладів, що становило 70 % їх загальної кількості. У результаті докорінно змінилося співвідношення між державним і недержавним секторами в економіці на користь другого. У 1989 р. усупільнений сектор (без сільського господарства) виробляв 81,2 % національного доходу, в ньому було зайнято 69 % усього працездатного населення; 1998 р. на нього припадало менше 40 % доходу і 30 % працюючих. Частка приватного сектора в продукції промисловості в 1998 р. становила 69,1 %, будівництві – 93,7 %, торгівлі – 95 %. Відбулися також глибокі зміни в структурі польської економіки: зменшилася частка промисловості у створенні валового національного продукту (з 34 % у 1992 р. до 24,3 % у 1998 р.), сільського господарства (відповідно 6,7 % і 4,2 %), натомість зросла частка сфери обслуговування і торгівлі.

Економічні зміни позначилися на загальній *соціальній структурі* суспільства. З'явилася верства економічної еліти, яка сформувалася з власників великих підприємств, директорів і менеджерів акціонерних товариств і приватних фірм, основу якої складала колишня номенклатура ПОРП, прибутки якої у десятки разів перевищували середньо-

статистичні. Для докладної характеристики нової політичної та економічної еліти ще бракує результатів досліджень. Однак деякі попередні зондажі свідчать про те, що приблизно третина її належала до ПОРП і союзних партій, а серед бізнесових кіл – 45,8 % (праці Я. Павляка). Значні зміни торкнулися “середнього класу”, або людей, що мають приватний бізнес. До цієї групи додалася значна частина т.зв. “менеджерських” кіл, яка складається з різного роду організаторів, спеціалістів і творців. В умовах ринкової економіки і демократичного устрою різко зріс попит на спеціалістів у галузі комп’ютерної техніки, моніторингу, реклами, піару тощо. Як правило, це люди з вищою освітою і вузькою спеціалізацією, потреба в яких зростає в ринкових стосунках (т.зв. “білі комірці”). Зменшилася частка населення, зайнятого в промисловості і сільському господарстві; й ця тенденція, за спостереженням фахівців, зберігатиметься надалі. Поступово формується нова соціальна структура (стратифікація) суспільства, властива розвинутим західним країнам із значним подрібненням соціальних груп за інтересами.

Нові засади устрою Польщі створили сприятливі умови для *формування громадянського суспільства*, яке характеризується проявами позадержавної активності його членів. Роль і значення громадськості зростають у розвиненому демократичному соціумі, який прагне обмежити неконтрольовану діяльність державної влади. Тоталітарний режим не допускав існування позаконтрольних громадських організацій (певним виключенням були церковні). Після 1989 р. настав період бурхливого росту неурядових організацій, досягнувши у 1997 р. приблизно 20 тис. (в Австрії – 83 тис., Фінляндії – понад 100 тис., Швеції – понад 200 тис.). Більша їх частина (50 %) – регіональні, 90% присвячують діяльність справам родини, дітей, освіти, молоді, соціальної допомоги. Діяльність громадських організацій і товариств спрямована на піднесення гідності громадян, причетності до позитивних змін у суспільстві. Хоча значна частина поляків (52 %) ще з недовірою ставиться до їх можливостей, але кількість оптимістів постійно зростає (з 7 % у 1992 р. до 32 % у 1998 р.).

У сучасному польському суспільстві швидко змінюється *сфера масового інформування* (преса, радіо, телебачення), яка служить головним джерелом формування суспільної свідомості. Суттєві зміни зумовлені приватизацією польських ЗМІ та інтеграцією зі світовою системою. Приватизація преси в Польщі відбулася повністю і в короткі строки до кінця 1993 р. Повільніше проходила приватизація радіо і телебачення, яку здійснювала Крайова рада радіофонії і телебачення. У 1997 р. вже діяло 16 телевізійних і близько 200 приватних радіоканалів при збереженні кількох державних. Через кабельне і сателітарне телебачення поляки отримали доступ до світового інформаційного простору. У 2000 р. до цієї мережі були підключені 46 % польських родин. Здійснені заходи зробили ЗМІ одним з головних чинників реалізації політичного та культурного плюралізму, а конкуренція програм – стимулом для підвищення їх якості. У Польщі проявляється загальна світова тенденція щодо ЗМІ: перехід першості від преси і радіо до телебачення (“від культури слова до культури образу”). Це також пов’язано з постійним розширенням доступу до світової комп’ютерної мережі “Інтернет”. Позитивною стороною змін є зростання участі громадян у культурному процесі й розширенні погляду на світ. Разом з тим, виникла небезпека однобічності представлення програм, переважання цінностей масової культури, етичне та естетичне спрямування яких є сумнівним. Водночас зросли побоювання громадськості щодо комерціалізації ЗМІ і маніпулювання інформацією в інтересах політичних та ідеологічних чинників. Висловлюються думки про руйнівний вплив глобалізації культури на моральні та національні цінності.

Традиційно впливовою *релігійною організацією* Польщі є римо-католицька церква (костел). У 1998 р. вона мала 9990 парафій і 27235 священослужителів. 25 березня

1992 р. папа римський оголосив буллу, яка запровадила новий адміністративний устрій костелу в Польщі: кількість митрополій зросла до 13, а дієцезій – до 40. На чолі єпископату стоїть примас кардинал Юзеф Глемп. Найбільшим моральним авторитетом для поляків залишається папа римський Іоанн Павло II (К. Войтила). Релігійність польського суспільства зберігалася впродовж всього XX ст. (найбільший спад спостерігався в 60-і роки, але й тоді 77-83 % дорослих брали участь у релігійній практиці). Після обрання поляка главою римо-католицької церкви релігійність різко зросла. За даними 1999 р. 90 % населення декларували свою віру, 50 % регулярно брали участь у релігійних відправах. Водночас зменшився авторитет костелу в публічних справах, що пов'язано з посиленими намаганнями ієрархії втручатися в світські справи в 90-х роках. Дві третини громадян підтримують засаду відокремлення церкви від держави і заперечують право церкви давати оцінку державним документам. Така ситуація відповідає світовим тенденціям секуляризації та “приватизації” релігії, її пристосуванню до індивідуальних потреб людей. Окрім римо-католицької церкви в Польщі діють інші християнські конфесії. Найбільшою є *Автокефальна православна церква*, до якої належить понад 500 тис. віруючих, переважно білорусів та українців. Її очолює митрополит варшавський і всієї Польщі *Сава Грицуняк*. Менший вплив мають протестантська церква (близько 90 тис. вірних), єгови́сти (близько 120 тис.).

Національні меншини становлять у сучасній Польщі близько 1 млн. осіб (2,6 % населення). До найбільших належать німці (близько 360 тис.), українці (300 тис.), білоруси (240 тис.). Усі інші меншини (цигани, литовці, росіяни, євреї, вірмени, татари, греки, чехи та ін.) разом сягають 100 тис. осіб. Компактною групою *німці* проживають переважно в Сілезії (Катовіце, Ополе), де беруть участь у місцевих органах влади. У 1991 р. німецькі громадські організації утворили Союз німецьких громадсько-культурних товариств у Польській республіці. 1994 р. до нього належали 21 воєводська організація і близько 90 % німців. Того ж року виникла Головна рада верхньосілезьких німців. Обидві організації декларують прагнення до поєднання німців і поляків, участі німців у розвитку Польщі і становленні демократичних порядків. У 60-х роках німецьке шкільництво в Польщі фактично перестало функціонувати через брак учнів. Після 1989 р. з'явилася тенденція до відновлення німецького шкільництва, передусім у вигляді обов'язкових занять з німецької мови в польських школах. У 1995 р. в 45 польських школах була запроваджена обов'язкова німецька мова. Тільки в 90-х роках з'явилися перші німецькомовні періодичні видання – тижневики “Oberschlesische Zeitung” (Верхньосілезька газета) і “Auf Schlesiischer Erde” (З сілезької землі). У діяльності німецьких громадських організацій проявлялися тенденції до повернення німцям їхнього майна, розширення можливостей національного життя в Польщі. Договір між Польщею і ФРН 1991 р. поклав край радикальним вимогам щодо повернення німецьких назв місцевостей, подвійного громадянства і майна. Водночас було констатовано, що німці користуватимуться в Польщі усіма демократичними правами нарівні з іншими національностями.

Українське населення після операції “Вісла” (1947 р.) було розпорошене по цілій Польщі з метою його швидкої асиміляції. Сьогодні більшість українців залишається розкиданою по західних і північних землях країни (воєводства Опольське, Нижньосілезьке, Західнопоморське, Поморське, Вармінсько-Мазурське). Компактні групи українців проживають на Підляшші, а також Холмщині, Замоїщині та інших східних та північно-східних воєводствах (воєводства Подляске, Люблінське, Підкарпатське, Малопольське). Українська меншина поділена на різні групи в релігійному та етнічному відношеннях. На півдні країни т.зв. Лемківщину заселяють лемки (Горліца, Новий Сонч, Кросно); у південній частині Подляського воєводства частина українського населення

ідентифікує себе з “поліщуками”. У 90-х роках національна свідомість українців здобула підпору в особі незалежної Української держави і договору між нею та Польщею (1992 р.), в якому обидві сторони зобов’язалися сприяти громадсько-культурному життю національних меншин. Від 1990 р. УСКТ перетворилося на Об’єднання українців в Польщі (ЗУП) – федерацію кількох українських громадських організацій і товариств. ЗУП має 11 відділень і 180 територіальних гуртків, видає газету “Наше слово”, щорічник “Український альманах”. Окрім ЗУП діють також Об’єднання лемків, Об’єднання українців Підляшшя та ін. Українська преса в Польщі особливо активно розвинулася в 90-х роках: часописи “Гомін”, “Над Бугом і Нарвою”, “Зустрічі”, “Між сусідами”, “Краківські українознавчі записки”, “Варшавські українознавчі зошити”, “Благовіст”, “Перемишльські дзвони”, “Діалог”, “Голос лемків” та ін.. ЗУП та інші українські організації багато уваги приділяють історії українсько-польських відносин, прагнучи спростувати усталені в польському суспільстві стереотипи про “українців-різунів”, показати закономірність історичної боротьби українців за незалежну державність. У цьому напрямі багато зусиль докладають польські професори українського походження Михайло Лесів (Люблін), Стефан Козак (Варшава), Володимир Мокрий (Краків), Степан Заброварний (Варшава), доктор Євген Місило, доктор Роман Дрозд (Слупськ), доктор Еміліан Вішка (Торунь). За їх ініціативою організовуються численні наукові конференції, присвячені болісним питанням українсько-польських відносин, видаються дослідження, популярна література, періодика. Значущими осередками української суспільної думки в Польщі є Кафедра українознавства Варшавського університету (С. Козак), Фонд св. Володимира в Кракові (В. Мокрий). Спільно зі Світовим союзом воїнів Армії Крайової, ЗУП ініціювало проведення у 1996-2001 рр. 10-ти семінарів українських і польських істориків, присвячених українсько-польським відносинам у ХХ ст., результатом яких стали вісім томів видання “Україна – Польща: важкі питання”, що вийшли українською та польською мовами і містять унікальний за характером матеріал спільних досліджень складної історичної проблематики. Під патронатом ЗУП в Польщі діє багато українських хорових, музичних, фольклорних колективів, проводяться фестивалі і конкурси. Українське шкільництво в Польщі представлене чотирма основними школами і трьома ліцеями. Окрім того, в 42 польських школах запроваджено додаткові заняття з української мови. Назагал українською освітою охоплено близько 3 тис. дітей і молоді. У 90-х роках різко зросла кількість спеціалізацій з української філології в польських університетах. Нині такі спеціалізації діють у Варшавському, Краківському, Люблінському, Познанському, Щецинському, Вроцлавському, Торунському університетах і низці вищих педагогічних шкіл. Разом з тим, у стосунках з українцями залишаються певні проблеми, зокрема, спорудження пам’ятників воїнам УПА, повернення майна греко-католицької і православної церков, а також власності переселених в результаті операції “Вісла”.

Білоруська меншина зосереджена переважно на Білосточчині (Підляське воєводство). Від 1956р. інтереси білорусів представляло Білоруське суспільно-культурне товариство. У 1993 р. більшість білоруських громадських організацій об’єдналася у Білоруський союз у Польщі (БСП). Союз представляє національні інтереси білорусів, опікується культурним життям білоруських громад. Під його патронатом на Білосточчині видаються тижневик “Нива”, журнали “Часопіс”, “Сустречи”, “Фос” та ін. Освіта білоруською мовою на початку 70-х років була ліквідована. У 90-х роках у польських школах було запроваджено білоруську мову як окремий додатковий предмет в 42 польських школах і 2 ліцеях.

Інші національні меншини в Польщі створили свої громадсько-культурні товариства, організують культурне життя і недільні школи вивчення рідної мови. У політичному

житті країни національні меншини не відіграють помітної ролі. У 1989 р. Комісія національних та етнічних меншин сейму розпочала роботу над проектом закону про національні меншини, який, однак, поки що не прийнятий. Невдовзі уряд передав опіку над меншинами від МВС до міністерства культури і мистецтва, яке надає посильну фінансову допомогу громадським організаціям і товариствам. Політика польських урядів стосовно національних меншин ґрунтується на засадах, опрацьованих Радою Європи і Організацією з безпеки та співробітництва в Європі, які передбачають забезпечення всім громадам, незалежно від національності, мови і релігії, рівних прав і обов'язків.

Процеси суспільної трансформації поставили на порядок денний зміну *системи освіти і моделей виховання*. Загальний напрям змін в освітній галузі був тісно пов'язаний з подоланням монополії держави, запровадженням ринкових механізмів у шкільництві, наближенням навчальних програм до потреб суспільної практики (фінанси, менеджмент, реклама тощо), спрямуванням виховання на загальнолюдські цінності й демократичні ідеали. Особливістю польської освітньої трансформації є стрімкий розвиток мережі недержавної освіти, в рамках якої здобувають знання близько 30 % учнів і студентів. У вересні 1990 р. закон про вищу школу повернув ВНЗ автономію і скасував обмеження наукової творчості, дозволив створення приватних вищих навчальних закладів, яких є близько 160. Загальна кількість ВНЗ зросла з 112 у 1990 р. до 287 у 2000 р., а кількість студентів – з 404 тис. до 1,4 млн. осіб. Так само швидко збільшувалася кількість учнів середніх шкіл (з 445 тис. до 810 тис. осіб). Престиж освіти зростає зворотньо-пропорційно до коштів, які виділяла держава на розвиток галузі. У 2000 р. 58 % батьків висловили бажання, щоб їхні діти здобули ступінь магістра, ще 16 % були згодні задовільнитися ступенем ліценціата (бакалавра). “Освітній стрибок”, який спостерігається в Польщі (а також інших посткомуністичних країнах), пов'язаний з утвердженням у суспільстві позитивного переконання, що освіта є неодмінним чинником соціального авансу. Особливий інтерес у молоді (і батьків) викликають нові технологічні напрями – комп'ютери, західні іноземні мови, менеджмент, банківська справа. Разом з тим, ринкові умови і комерціалізація освіти ведуть до зростання соціальних відмінностей між окремими групами населення, а також між регіонами (“бідними і багатими”). Одним з успішних наслідків реформ стала деідеологізація навчальних програм середньої та вищої школи. Однак становлення виховних орієнтирів відбувається складно. Загальне спрямування виховання на демократичні традиції та ідеали не знаходить міцної опори в життєвих взірцях і виховних методиках. Польська школа і педагогічна думка активно дискутує над проблемою виховних орієнтацій, віддаючи перевагу формуванню активної особистості, яка здатна не стільки пасивно сприймати інформацію, скільки самостійно знаходити вихід з життєвих ситуацій.

Серйозні труднощі переживає *польська наука*. Упродовж 90-х років видатки на розвиток наукових досліджень постійно зменшувалися. У результаті такої політики урядів в сучасній Польщі на науку спрямовується в три рази менше коштів, ніж у Чехії, і в 6,5 раз – ніж в середньому в країнах ЄС. За кількістю наукових публікацій (233) на 1 млн. мешканців Польща значно поступається Словаччині (329), Естонії (359), Чехії (378), Словенії (714), Німеччині (776), Великобританії (1177), Швеції (1647) та іншим розвинутим країнам. Більш успішно розвиваються ті наукові галузі, які не потребують великих капіталовкладень (гуманітарні, соціальні і теоретичні науки).

Суспільна свідомість. Процеси трансформації спричинили суперечливі явища в настроях і свідомості громадян. Дослідники виокремлюють чотири періоди змін суспільної свідомості. Перший, короткий (1989-1990 рр.), характеризувався переважанням настроїв ейфорії та надій на позитивні наслідки політичних і господарських змін.

Другий період (1991-1993 рр.) виявив спад ейфорії й поступове зростання песимізму населення, ностальгії за “старими часами”. У 1995-1997 рр. суспільні настрої поліпшилися у зв’язку з уповільненням системних реформ під час правління коаліції СЛД-ПСЛ. Водночас утвердилася думка про правильність загального напрямку трансформації. Четвертий період (1997-2001 рр.) виявив незадоволення більшості громадян способом реалізації демократії владними структурами. (Тільки чверть опитаних на зламі 1999-2000 рр. позитивно оцінювала функціонування демократичних інститутів).

Соціологічні дослідження показують, що більшість населення позитивно ставиться до демократичних свобод, але не дуже високо оцінює механізм функціонування демократичних інститутів. Ще критичніше оцінюють поляки зростання відмінностей у доходах різних груп населення, збільшення соціальних контрастів. Однак поступово поширилося переконання про те, що успіху досягають кращі у своєму фаху особистості. Назагал поляки сприймають економічний капіталізм, але схильні за інерцією (традицією?) покладати надії соціального захисту на державу (“етатизм”). Економічні чинники у свідомості більшості поляків посідають першочергове місце. Їм поступаються соціально-культурні. Щодо останніх, то громадськість швидше схильна до традиційного “порядку”, ніж до “культурної свободи”. Такий стан настроїв можна пояснити впливами католицької церкви, а також реакцією на зростання злочинності. Статистичні дані свідчать про зростання кримінальних злочинів (у 1997 р. порівняно з 1990 р. кількість вбивств зросла на 57 %, пограбувань – на 87 % і т.д.). З’явилась організована злочинність (ганги, мафіозні угруповання), особливо серед молоді. Значного розголосу набула справа вбивства у 1992 р. колишнього прем’єра П. Ярошевича з дружиною на його приватній віллі в Аніні. Почуття особистої безпеки поляків зазнало спаду.

Соціологи констатують також певні зміни *ментальності* поляків за період суспільної трансформації. Загальною рисою ментальності поляків залишається “матеріалістична” орієнтація на досягнення міцних життєвих позицій, які гарантують відповідні стандарти добробуту. Головною зміною останнього десятиріччя ХХ ст. було зростання прагнення поляків до забезпечення собі доброго життєвого рівня всіма можливими засобами. На перший план вийшла індивідуальна підприємливість (зростання на 11 пунктів у соціологічних зондажах 1998 р. порівняно з 1988 р.), яка не робить різниці у засобах досягнення мети. При цьому, ще більшу схильність до індивідуальної активності виявляють групи населення з вищим рівнем освіти. Наслідком такої тенденції є також зростання “культу тяжкої праці” – поширення уявлень про необхідність докладання значних фізичних та інтелектуальних зусиль (зростання на шість пунктів за той же період). Не спостерігається суттєвих змін у ставленні поляків до суспільно-політичного ладу, до родинних стосунків, що свідчить про збереження традиційних взірців свідомості. Дані досліджень засвідчують зростання громадянської свідомості й протистояння владним структурам: на питання про право людей на вираз публічного протесту проти уряду в 1993 р. ствердно відповіли 64,4 % респондентів, а в 1998 р. – 83,5 %. Соціологи виокремлюють у сучасних поляків три типи ментальностей: позицію “активної адаптації” до нових суспільних реальностей; позицію “культури підданих” або пошуку полегшень у житті з орієнтацією на роль держави; позицію “егоїстичну”, налаштовану на індивідуальний експансіонізм, який не рахується із засобами та інтересами оточення. Усі три типи рівномірно поширені серед різних соціальних груп.

Ментальності сучасних поляків властивий сильний негативістський момент: вони незадоволені тим, що є поляками і, разом з тим, залишаються патріотами на засадах старого міфу про свою “вибраність”. Другою їхньою рисою є нерозвинутість творчого ставлення до дійсності, яке пов’язане з нестачею індивідуальної свободи та незадоволеності, віри у власні сили. Обидві ці риси своїм походженням завдячують

комуністичному режимові, який ґрунтувався на авторитеті влади і колективізмі. Порівняльні дослідження показують, що поляки, на відміну від західних суспільств, менш толерантні, більш авторитарні, розраховують на допомогу держави, зазнають впливу ксенофобії. Авторитаризм проявляється в підкресленні відносин домінації й підпорядкування як провідних в ієрархізованому світі, де людина неспроможна контролювати ситуацію і мусить шукати опори в сильному авторитеті. Проте простежується тенденція поліпшення самопочуття поляків: 1994 р. назагал задоволеними вважали себе 31 % осіб, а в 1999 р. – 50 %, незадоволеними, відповідно, 68 % і 48 %. Це свідчить про поступові суттєві зміни в ментальності, переорієнтацію свідомості на індивідуалізм і особисту незалежність, необхідні для демократичного суспільства. Додатковим аргументом на користь такого твердження є результати дослідження щодо “почуття контролю над власним життям”: 1990 р. середня для поляків за 10-градусною шкалою оцінки становила 6,07, а в 1999 р. – 7,03.

Сучасному польському суспільству дослідники приписують *такі основні риси*: воно є більш “рефлексивним” (таким, що постійно осмислює своє становище), схильним до порівняння, нетерпеливим в очікуванні змін на краще. Зміни ментальності вимагають більшого часу для пристосування до нової реальності, супроводжуються кризою взаємин між поколіннями. Одною з визначальних рис польської свідомості, яка об’єднувала численні покоління поляків у боротьбі за незалежність два останні століття, був “політичний романтизм”. Його головний зміст – поєднання патріотизму з суспільно-моральним ідеалом на засадах месіанства, які у підсумку народжували дуже високі суспільні очікування, входили в суперечність з дійсністю. Історичні катаклізми ХХ ст. сприяли консервації в ментальності поляків елементів політичного романтизму, які стали невід’ємною складовою політичної свідомості суспільства, що підживлювалася освітою, вихованням, культурою як комуністичним режимом, так і опозицією. Саме ці елементи є причиною психологічного опору суспільним змінам. Дійсність вимагає зміщення акцентів з політичного романтизму в бік політичного прагматизму. Демократичний устрій передбачає формування громадянського суспільства, яке суперечить романтичній візії єдиної нації. Зіткнення суспільних очікувань і реальності спричиняє психологічний дискомфорт, часом призводить до фрустрації. Перебіг трансформації яскраво підтверджує думку відомого вченого і публіциста А. Бохенського, що загальною психологічною рисою польської нації є те, що поляк не може обійтися без ідеальних стимулів діяльності. З другого боку, наступ соціального прагматизму народжує втечу до романтичних ідеалів. Тому стан ментальності поляків зламу ХХ і ХХІ ст. деякі дослідники окреслюють як “перехідний”, “між романтизмом і прагматизмом”.

Культурні процеси. Після перелому 1989 р. змінилися умови розвитку польської культури. З одного боку, великим завоюванням стало скасування цензури і політичних обмежень творчості митців. А з другого боку, держава зменшила матеріальну підтримку для інституцій культури, що відбилося насамперед на діяльності бібліотек, музеїв, театрів, мистецьких товариств і громадських об’єднань. На зміну державному меценатству прийшов *ринок і комерціалізація культурних здобутків*, які диктували нові “правила гри”. Ще одним явищем, яке впливає на культурне життя країни, стала *інформаційна революція*, в ході якої комп’ютер та Інтернет починають успішно конкурувати з традиційними (книга, преса, вистава, концерт тощо) і модерними (радіо, телебачення) засобами впливу. Після падіння тоталітарного режиму Польща стала більш відкритою для процесів глобалізації, які вносять нові якості в культурні процеси. Розширення доступу до світової культурної продукції поставило під знак запитання чимало традиційних ідей та цінностей, внесло відчутну диференціацію в середовище її споживачів. Сучасні поділи яскравіше демонструють відмінності функціонування

культури “елітарної” і “популярної” (масової). Наслідком глобалізації є “гібридизація” культурної продукції, розчинення національного “канону” в культурному плюралізмі, зміна ціннісних орієнтацій, нав’язування західних, переважно американських, смаків. Комерціалізація культурного продукту тягне за собою загальне зниження її якісних показників, формує моделі стилю життя і поведінки, котрі суперечать усталеним традиціям. Індустрія “шоу бізнесу” в гонитві за прибутками часом переступає морально-етичні норми. Усе це ставить перед суспільством, творцями і меценатами складні проблеми, які вимагають неординарного розв’язання.

У розвитку польської літератури вже наприкінці 80-х років проявилися тенденції відходу від політично-документальної тематики до створення традиційних художніх образів, осмислення національної ідентичності. Виникнення III Речіпосполитої спричинило різке збагачення літературного ринку: виникло близько 200 нових літературно-громадських часописів, тисячі видавництв (у 1996 р. – 8 тис.). На книжковому ринку з’явилися масові переклади західних класиків, а також комерційних видань в жанрах детективу, фантастики, жахів, шпигунства, еротики. Нова дійсність насамперед знайшла відображення в сатиричній деміфологізації старих образів. У стилі пасквілю *Яцек Качмарський* в повісті “Автопортрет з пройдисвідом” (1994) висміяв патріотизм польських емігрантів, а *Кишиштоф Марія Залуський* – новоспечених німецьких громадян польського походження (“Шпиталь Полонія”, 1999). *Марек Новаковський* в циклі сатиричних оповідань змалював образи “нових поляків”, для яких не існує соціальних і моральних гальм. У повістях *Єжи Пільха* (“Список наложниць”, 1993) і *Януша Рудницького* (“Холодний світ”, 1994) картини нової дійсності набули форми гротеску. Література сатири й гротеску з допомогою іронії та сміху відбивала настрої прощання з минулим і його стереотипами, а також піддавала “випробуванню на міцність” нові суспільні ідеали. До неї слід також віднести твори метра Т. Конвіцького (“Чтиво”), П. Войцеховського (“Школа вдячності і перетривання”), А. Стасюка (“Дев’ять”) та ін.

Рис.85. Вручення Нобелівської премії в галузі літератури Віславі Шимборській 3 жовтня 1996 р.

Набула також розвитку проза, яка творила нові міфи, ідеалізувала минуле, давала читачеві відпочити від повсякденності. Повісті авторів цього напрямку здебільшого описували ідеалізовані картини спогадів дитинства, омріяних країн і гармонійного світу. До них відносилися популярні твори *Мардалени Туллі* (“В червоному”), *Ольги Токарчук* (“Правік та інші часи”), *Павла Гуелле* (“Перше кохання та інші оповідання”). У їхніх творах читач знаходить обґрунтування ідеї існування багатьох особистих “малих батьківщин” зі своєрідним духовним наповненням. Ще більший психологізм, втеча до власного “я” властиві літературній творчості *Гжегожа Мусяла* (“All fine”, 1997), *Кишиштофа Мишковського* (“Пасія щодо святого Яна”, 1991), *Гжегожа Струмика* (“Кіно-ліно”, 1995), герої яких задаються питаннями усвідомлення насамперед самих себе.

Серед авторів популярної прози з традиційним сюжетом вирізняються повісті *Анджея Сапковського*, економіста і публіциста, який проявив себе в жанрі “політичної фікції” (“Кров ельфів”, “Меч призначення”). Постмодерністська течія в літературі знайшла відбиття в прозі *Наташі Гоерке*, *Збігнева Крушинського*, *Гжегожа Струмика*.

Ці автори представили на суд громадськості твори, в яких асоціативна мова опису є способом розкриття художніх образів. Багатобарвність і багатовимірність сучасної польської прози є відбиттям прагнень глибше пізнати оточуючий світ і його особисті виміри.

Польська поезія розвивалася під значним впливом творів Віслави Шимборської, якій 1996 р. було присуджено Нобелівську премію в галузі літератури. Вона і Ч. Мілош стали високим взірцем глибоко гуманістичної поезії і філософської публіцистики. Нові твори обох метрів польської поезії продовжують з'являтися на книжковому ринку Польщі. У 90-х роках не припинилася творчість поетів “Покоління 68” С. Бараньчака, А. Загаєвського, Р. Криніцького, Е. Ліпської. Їхні нові поезії стали більш іронічними й філософськими. Молоде покоління поетів представлене “Групою “бру Ліону” (від назви часопису, який вони видавали у 1987-1997 рр.). Серед його особистостей *Марцін Светліцький, Яцек Подсядло, Еугеніуш Ткачишин-Дицький, Мажанна Келяр* та ін. Їхні твори відрізняються між собою, але мають спільні риси, що полягають у дистанціюванні від суспільно-політичних процесів і заглибленні у повсякденне життя звичайних людей.

У музичному мистецтві надалі домінували творці т.зв. “польської композиторської школи”, що склалася ще в 60-ті роки. Наприкінці століття її представляли твори В. Лютославського, К. Пендерецького, Г. Гурецького та ін. Серед нових імен, які здобули визнання не тільки в Польщі, слід назвати *Еугеніуша Кнапіка*, який у своїй творчості дотримується пізньоромантичних взірців, *Павла Шиманського* – творця музики “сурконвенціоналізму”, що поєднує і перетворює музичні твори різних епох. Подібної техніки композиції дотримується також *Станіслав Крупович* – автор симфонії “Кінець віку” (1993). *Кишиштоф Кніттель* у своїй творчості синтезує симфонічну музику з електронно-роковою, візуальними образами, створюючи своєрідний “перформанс”. До наймолодшого покоління належать *Ганна Кулєнти* і *Павел Микетин*, твори яких здобули нагороди на престижних міжнародних фестивалях.

Давню традицію має польська джазова музика. Джазові композитори і виконавці старшого покоління, як правило, створили власні музичні колективи, що здобули міжнародне визнання (З. Намисловський, Г. Маєвський, М. Урбаняк, Я.П. Врублевський, Т. Станько та ін.). Оригінальним напрямом польського джазу стала т.зв. “шопенівська течія”, започаткована 1994 р. альбомом “Шопен”, випущеним тріо піаніста *Анджея Ягодзінського*. За його прикладом пішли інші музиканти, аранжуючи твори Ф. Шопена мовою джазу (Л. Можджер, В. Нагорний). Активно розвивається джазовий рух різних стилів. Щороку в Польщі відбувається понад 40 джазових фестивалів, найстаршим з яких є “Джаз джемборі” (з 1958 р.).

Незважаючи на перешкоди і труднощі, подальшого розвитку зазнало *театральне мистецтво*. Держава підтримує насамперед великі престижні оперні театри (Національна опера у Варшаві, Великі театри в Познані, Вроцлаві і Лодзі). На їхніх сценах ставлять як зарубіжну класику, так і твори вітчизняних композиторів та постановників. У 2001 р. відбулися прем'єри трьох нових опер польських композиторів: “Ігнорант і вар'ят” П. Микетина, “Бальтазар” З. Рудзінського, “Антигона” Й. Кульмової. Е. Кнапик написав кілька опер у співдружності із зарубіжними авторами; вони були поставлені на сценах Антверпена і Касселя. Драматичний театр переживає період пошуків нових форм і змісту представлення життя. Успіх мають постановки

Рис.86. Композитор
Кишиштоф Пендерецький.

літературних творів режисера *Кристіана Люпи*, який порушує проблеми знецінення традиційних ідеалів і розпаду моральних цінностей (“Президентки”, “Витирання”). Дебют молодого режисера *Гжегожа Яжини* в 1997 р. виставою “Тропічні бздурі” привернув до нього увагу громадськості. Режисер *Кишитоф Варліковський* здобув міжнародне визнання завдяки новій постановці творів В. Шекспіра, в яких він побачив насамперед екзистенціальні моменти. Свої постановки він здійснив у Варшаві, Мілані, Тель-Авіві, Загребі. Продовжують діяльність т.зв. альтернативні театри, які не мають постійної сцени, а ставлять свої експериментальні вистави в різних приміщеннях, на вулицях, площах тощо. До найбільш знаних належать познанський Театр восьмого дня, Бюро подорожей, Провізоріум, Товариство Вершалін та ін.

До нових умов існування намагалося пристосуватися *кіномистецтво*. Перші спроби наповнити кіно політичним звучанням закінчилися невдачею: фільми про комуністичний період або діяльність опозиції в ПНР не знайшли підтримки глядачів. Натомість інтерес викликали екранізації історичних творів – “Огнем і мечем” Г. Сенкевича в постановці знаного режисера *Єжи Гоффмана*; “Пан Тадеуш” А. Міцкевича – у постановці А. Вайди. Значний успіх мали фільми К. Кесьльовського (“Декалог”, “Подвійне життя Вероніки”, “Три кольори”), які більшу увагу звертали на переломлення історичних подій в свідомості людей. З інтересом сприйняла громадськість екранізацію Є. Кавалеровичем повісті Г. Сенкевича “Quo vadis”, прем’єра якої відбулася в серпні 2001 р. у Ватікані в присутності папи Іоанна Павла II. Навесні 2000 р. Американська кіноакадемія присудила А. Вайді престижну нагороду – Оскара – за сукупний творчий доробок. Деякі польські кінорежисери успішно працюють за кордонами країни. Психологічне кіно характерне для творчості всесвітньовідомого режисера *Атнєшки Голланд*, яка працює в США і Франції. Її останні роботи “Третє диво” (1999) і “Постріл у серце” (2001) присвячені пошукам відповіді на питання – чому людина стає злочинцем. Розвиток відео-, теле- і комп’ютерної техніки “вигнав” глядачів з кінотеатрів, натомість спричинив бурхливий розвиток відеопродукції на різних носіях. Серед неї переважають американські та інші зарубіжні твори масової культури.

Образотворче мистецтво кінця XX – початку XXI ст. виразно відійшло від політичних зацікавлень і розвивалося в естетичних традиціях. Малярі молодого покоління, які розпочали творчість у 80-х роках, спиралися не тільки на традиції авангарду, а й зазнали впливу постмодернізму, комерціалізації. Виникли численні приватні вистави-галереї малярства, скульптури, ужиткового мистецтва, які формували ринок продукції та смаки публіки. З огляду на бурхливий розвиток рекламного бізнесу, відео- і фотопродукції виникла потреба у художньому дизайні. Традиційне малярство навіть у його авангардних проявах не пробуджує великого інтересу громадськості, оточеної з усіх боків віртуальними образами відео-, фото-, медіа-рекламної продукції. Уся ця продукція піднесла інтерес до людського тіла й тілесності. Ці тенденції вловив скульптор *Гжегож Ковальський*, який створив спеціальну лабораторію у варшавській Академії мистецтв. З неї вийшли молоді митці, які здобули міжнародне визнання. Зокрема, 1999 р. *Катажина Козира* здобула нагороду Венеціанського Бієналле за живу композицію, створену з відеофільму, знятого прихованою камерою в чоловічій лазні. Подібним способом представляв свої роботи (“інсталяції”, втілення) *Мірослав Балка*. Традиційний авангардний живопис знайшов продовження в творах Е. Двурніка, В. Павляка, Я. Модзелевського.

На зламі XX і XXI століть Польща – це країна, яка в політичному, економічному і культурному відношеннях переживає “перехідний стан”, долаючи цивілізаційне відставання, зумовлене історичними катаклізмами останніх трьох століть, прагне посісти належне їй місце у світовому співтоваристві.